

Ο Ορθόδοξος Δρόμος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ο ΘΕΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣΕΥΧΗ

«Ζω δε ουκέτι εγώ, ζη δε εν εμοί Χριστός»
(Γαλ. 2,3).

"Δεν υπάρχει ζωή χωρίς προσευχή. Χωρίς προσευχή υπάρχει τρόμος. Η ψυχή της Ορθοδοξίας είναι φτιαγμένη από το δώρο της προσευχής."
(Vasilii Rozanov)

"Οι αδελφοί ρώτησαν τον Αββά Αγάθωνα: Πάτερ, ανάμεσα σ' όλες τις διάφορες δραστηριότητές μας, ποια είναι η αρετή που απαιτεί την πιο μεγάλη προσπάθεια; Εκείνος απάντησε: «Συχωρέστε με, αλλά νομίζω ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερος μόχθος από το να προσεύχεσαι στο Θεό. Γιατί κάθε φορά που ένας άνθρωπος θέλει να προσευχηθεί, οι εχθροί του οι δαίμονες προσπαθούν να τον εμποδίσουν· γιατί ξέρουν ότι τίποτε δεν τους είναι μεγαλύτερο εμπόδιο από την προσευχή στο Θεό. Σ' ο,τιδήποτε άλλο αναλάβει ο άνθρωπος, αν επιμείνει, θα μπορέσει να ξεκουραστεί. Αλλά για να προσευχηθεί κανείς πρέπει να παλεύει ως την τελευταία του αναπνοή»."
(Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου).

ΤΑ ΤΡΙΑ ΣΤΑΔΙΑ ΣΤΗΝ ΟΔΟ.

Λίγο μετά τη χειροτονία μου σε ιερέα, ζήτησα από έναν Έλληνα επίσκοπο συμβουλές για τη διδασκαλία του κηρύγματος. Η απάντησή του ήταν ακριβής και περιεκτική. «Κάθε κήρυγμα», είπε, «θάπρεπε να περιλαμβάνει τρία σημεία· ούτε λιγότερα, ούτε περισσότερα».

Κατά τον ίδιο τρόπο συνηθίζεται να χωρίζουμε την πνευματική Οδό σε τρία στάδια. Για τον Αγ. Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη αυτά είναι κάθαρση, έλαμψη και ένωση -ένα σχήμα που συχνά υιοθετήθηκε στη Δύση. Ο Αγ. Γρηγόριος Νύσσης, παίρνοντας για πρότυπό του τη ζωή του Μωυσή, μιλάει για φως, σύννεφο και σκοτάδι. Σ' αυτό το κεφάλαιο όμως θ' ακολουθήσουμε το κάπως διαφορετικό τρίπτυχο σχήμα που επινόησε ο Ωριγένης, απέδωσε με μεγαλύτερη ακρίβεια ο Ευάγγελος και ανέπτυξε τέλεια ο Αγ. Μάξιμος ο Ομολογητής. Εδώ το πρώτο στάδιο είναι η πρακτική ή η εξάσκηση των αρετών· το δεύτερο στάδιο είναι η φυσική ή η θεωρία της φύσης· το τρίτο και τελικό στάδιο, το τέλος του ταξιδιού μας, είναι η Θεολογία με την αυστηρή έννοια του όρου, δηλαδή, η θεωρία του ίδιου του Θεού.

Το πρώτο στάδιο, η εξάσκηση των αρετών, αρχίζει με τη μετάνοια. Ο βαπτισμένος Χριστιανός, ακούγοντας τη συνείδησή του και ασκώντας τη δύναμη της ελεύθερης θέλησής του, αγωνίζεται με τη βοήθεια του Θεού να ξεφεύγει την υποδούλωση σ' εμπαιθείς ορμές. Εκπληρώνοντας τις εντολές,

αναπτύσσοντας τη διαίσθησή του για το καλό και για το κακό και εξελίσσοντας την αίσθηση του καθήκοντος, αποκτά καθαρότητα καρδιάς· κι αυτό είναι ό,τι αποτελεί τον απώτερο σκοπό του πρώτου σταδίου. Στο δεύτερο στάδιο, τη θεωρία της φύσης, ο Χριστιανός οξύνει την αντίληψή του για την ύπαρξη των δημιουργημάτων κι έτσι ανακαλύπτει ότι ο Δημιουργός βρίσκεται μέσα στο κάθε τι. Αυτό τον οδηγεί στο τρίτο στάδιο, την άμεση θέα του Θεού, που δεν είναι μόνο μέσα στο κάθε τι, αλλά πάνω και πέρ' από το κάθε τι. Σ' αυτό το τρίτο στάδιο, ο Χριστιανός δεν έχει πια εμπειρία του Θεού μόνο με μεσολαβητή τη συνειδήσή του ή τα δημιουργήματα, αλλά συναντά το Δημιουργό πρόσωπο με πρόσωπο σε μιαν άμεση ένωση αγάπης. Η τέλεια θεωρία της θεϊκής δόξας έχει κρατηθεί για το Μέλλοντα Αιώνα, αν και ακόμη και σε τούτη τη ζωή οι άγιοι απολαμβάνουν τη σίγουρη υπόσχεση και τις απαρχές της μελλοντικής συγκομιδής.

Συχνά το πρώτο στάδιο ορίζεται σαν «πρακτική ζωή», ενώ το δεύτερο και το τρίτο ενώνονται και μαζί αποτελούν τη «θεωρητική ζωή». Όταν αυτές οι φράσεις χρησιμοποιούνται από Ορθόδοξους συγγραφείς, φυσικά αναφέρονται σε εσωτερικές πνευματικές καταστάσεις και όχι σε εξωτερικές συνθήκες. Δεν είναι μόνο ο κοινωνικός εργάτης ή ο ιεραπόστολος που ακολουθεί την «πρακτική ζωή» και ο ερημίτης ή ο έγκλειστος την ακολουθεί όσο διάστημα παλεύει να ξεπεράσει τα πάθη και ν' αναπτύξει τις αρετές του. Και κατά τον ίδιο τρόπο η «θεωρητική ζωή» δεν περιορίζεται στην έρημο ή στον περίβολο του μοναστηριού· ένας μεταλλωρύχος, μια δακτυλογράφος ή μια νοικοκυρά μπορούν επίσης να κατέχουν εσωτερική σιωπή και καρδιακή προσευχή και επομένως μπορούν να είναι «θεωρητικοί» με την αληθινή έννοια. Στα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου βρίσκουμε την ακόλουθη ιστορία για τον Αγ. Αντώνιο, τον μεγαλύτερο των μοναστών: Αποκαλύφθηκε στον Αββά Αντώνιο στην έρημο: «Στην πόλη υπάρχει κάποιος που είναι ίσος σου, ένας γιατρός το επάγγελμα. Ο,τιδήποτε εξοικονομεί το δίνει σ' αυτούς που έχουν ανάγκη κι όλη τη μέρα ψάλλει τον Τρισάγιο Ύμνο μαζί με τους αγγέλους».

Η εικόνα των τριών σταδίων σ' ένα ταξίδι, αν και χρήσιμη, δεν θάπρεπε να παίρνεται τόσο πολύ κυριολεκτικά. Η προσευχή είναι μια ζωντανή σχέση ανάμεσα σε πρόσωπα και οι προσωπικές σχέσεις δεν μπορούν να ταξινομηθούν μ' ακρίβεια. Ιδιαίτερα θάπρεπε να τονιστεί ότι τα τρία στάδια δεν είναι αυστηρά εξακολουθητικά έτσι ώστε το ένα να τελειώνει πριν αρχίσει το άλλο. Άμεσες λάμψεις της θείας δόξας χαρίζονται μερικές φορές από το Θεό σ' ένα πρόσωπο σαν ένα απρόσμενο δώρο πριν ακόμη αυτό το πρόσωπο αρχίσει καν να μετανοεί και να μπαίνει στον αγώνα για την «πρακτική ζωή». Αντίθετα, όσο βαθιά κι αν έχει μνηθεί ένας άνθρωπος από το Θεό στα μυστήρια της θεωρητικής ζωής, όσο ζει πάνω στη γη πρέπει να συνεχίσει να μάχεται εναντίον των πειρασμών· ως το τέλος της επίγειας ζωής του ακόμη μαθαίνει να μετανοεί. «Ο άνθρωπος θα πρέπει να περιμένει πειρασμούς μέχρι την τελευταία του αναπνοή», τονίζει ο άγ. Αντώνιος της Αιγύπτου.

Αλλού πάλι στα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου υπάρχει μια περιγραφή του θανάτου του Αββά Σισώη, ενός από τους αγιότερους και πιο αγαπητούς «γέροντες». Οι αδελφοί που στέκονταν γύρω από το κρεβάτι του είδαν τα χείλη του να κινούνται. «Σε ποιον μιλάς, πάτερ;» ρώτησαν. «Κοιτάζετε», απάντησε, «οι άγγελοι έχουν έρθει να με πάρουν κι εγώ τους ζητώ περισσότερο καιρό -περισσότερο καιρό για να μετανοήσω». Οι μαθηταί του είπαν: «Δεν έχεις ανάγκη να μετανοήσεις». Αλλά ο γέροντας είπε: «Στ' αλήθεια, δεν είμαι σίγουρος αν άρχισα καλά-καλά, να μετανοώ». Έτσι τελειώνει η ζωή του. Στα μάτια των πνευματικών του παιδιών ήταν ήδη τέλειος· αλλά στα δικά του μάτια ήταν μόλις στην αρχή.

Κανείς λοιπόν δεν μπορεί να ισχυριστεί σ' αυτή τη ζωή ότι έχει περάσει το πρώτο στάδιο. Τα τρία στάδια δεν είναι τόσο διαδοχικά, όσο ταυτόχρονα. Πρέπει να σκεφτόμαστε την πνευματική ζωή με όρους τριών επιπέδων που βαθαίνουν, που είναι ανεξάρτητα και που συνυπάρχουν.

ΤΡΕΙΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Πριν μιλήσουμε περισσότερο γι' αυτά τα τρία στάδια ή επίπεδα, θα ήταν φρόνιμο να μελετήσουμε τρία απαραίτητα στοιχεία που προϋποτίθενται σε κάθε σημείο της πνευματικής Οδού.

Πρώτο, προϋποτίθεται ότι ο ταξιδιώτης στην Οδό είναι μέλος της Εκκλησίας. Το ταξίδι επιχειρείται

σε συνοδοιπορία με άλλους, όχι σε απομόνωση. Η Ορθόδοξη παράδοση έχει έντονη τη συνείδηση του εκκλησιαστικού χαρακτήρα όλου του αληθινού Χριστιανισμού. Ας επαναλάβουμε κι ως συμπληρώσουμε μια προηγούμενη περικοπή από τον Aleksei Khomiakov:

Κανένας δε σώζεται μόνος του. Αυτός που σώζεται, σώζεται μέσα στην Εκκλησία σαν μέλος δικό της κι ενωμένος μ' όλα τ' άλλα μέλη της. Αν κάποιος πιστεύει, είναι μέσα στην κοινωνία της πίστης· αν αγαπά είναι μέσα στην κοινωνία της αγάπης· αν προσεύχεται, είναι μέσα στην κοινωνία της προσευχής.

Όπως παρατηρεί ο π. Alexander Elchaninov:

Η άγνοια και η αμαρτία είναι χαρακτηριστικά απομονωμένων ατόμων. Μόνο μέσα στην ενότητα της Εκκλησίας μπορούν να ξεπεραστούν αυτά τα ελαττώματα. Βρίσκει κανείς τον αληθινό εαυτό του μόνο μέσα στην Εκκλησία· όχι στην ανικανότητα της πνευματικής απομόνωσης, αλλά στη δύναμη της επικοινωνίας του με τους αδελφούς του και το Σωτήρα του.

Βέβαια, είναι αλήθεια ότι υπάρχουν πολλοί που ενσυνείδητα απωθούν το Χριστό και την Εκκλησία του, ή άλλοι που δεν έχουν ακούσει ποτέ γι' αυτόν· κι όμως, αν και οι ίδιοι δεν το ξέρουν, αυτοί οι άνθρωποι είναι αληθινοί δούλοι του ενός Κυρίου μέσα στα βάθη της καρδιάς τους και στην ακόλουθη πορεία ολόκληρης της ζωής τους. Ο Θεός μπορεί να σώσει αυτούς που σ' αυτή τη ζωή ποτέ δεν ανήκαν στην Εκκλησία του. Αλλά, βλέποντας το θέμα από τη δική μας πλευρά αυτό δε δίνει το δικαίωμα σε κανένα μας να πει: «Η Εκκλησία δεν μου είναι απαραίτητη». Μέσα στο Χριστιανισμό δεν υπάρχει κάτι σαν μια πνευματική elite, που να εξαιρείται από τις υποχρεώσεις ενός κανονικού μέλους της Εκκλησίας. Ο μοναστής μέσα στην έρημο είναι ο άνθρωπος της Εκκλησίας όσο και ο τεχνίτης μέσα στη πόλη. Το ασκητικό και μυστικό μονοπάτι, ενώ από μian άποψη είναι «η φυγή του μόνου προς το Μόνο», ταυτόχρονα είναι ουσιαστικά κοινωνικό και κοινοτικό. Ο Χριστιανός είν' εκείνος που έχει αδελφούς και αδελφές. Ανήκει σε μια οικογένεια -την οικογένεια της Εκκλησίας.

Δεύτερο, η πνευματική Οδός δεν προϋποθέτει μόνο ζωή μέσα στην Εκκλησία αλλά ζωή μέσα στα μυστήρια. Όπως βεβαιώνει με μεγάλη έμφαση ο Νικόλαος Καβάσιλας, τα μυστήρια είν' αυτά που συνιστούν την εν Χριστώ ζωή μας. Εδώ πάλι δεν υπάρχει τόπος για τους «κοινούς» Χριστιανούς -το μονοπάτι της κοινής λατρείας με κέντρο τα μυστήρια- κι έν' άλλο μονοπάτι για μερικούς εκλεκτούς που έχουν κληθεί σ' εσωτερική προσευχή. Αντίθετα υπάρχει μόνο ένας δρόμος: ο δρόμος των μυστηρίων και ο δρόμος της εσωτερικής προσευχής δεν είναι εναλλακτικοί, αλλ' αποτελούν μια μοναδική ενότητα. Κανείς δεν μπορεί να είναι αληθινά Χριστιανός δίχως να μετέχει στα μυστήρια, όπως ακριβώς κανείς δεν μπορεί να είναι αληθινός Χριστιανός αν μεταχειρίζεται τα μυστήρια απλώς σαν μία μηχανική τελετουργία. Ο ερημίτης μέσα στην έρημο μπορεί ίσως να κοινωνεί λιγότερο συχνά από τον Χριστιανό στην πόλη· αυτό δε σημαίνει όμως ότι τα μυστήρια είναι λιγότερο σημαντικά για τον ερημίτη, αλλ' απλώς ότι ο ρυθμός της μυστηριακής του ζωής είναι διαφορετικός. Βέβαια, ο Θεός μπορεί να σώσει αυτούς που δεν βαφτίστηκαν ποτέ. Αλλά ενώ ο Θεός δεν είναι δεμένος με τα μυστήρια, εμείς είμαστε δεμένοι μ' αυτά.

Νωρίτερα παρατηρήσαμε μαζί με τον Άγ. Μάρκο το Μοναχό, πώς ολόκληρη η ασκητική και μυστική ζωή περιέχεται ήδη μέσα στο μυστήριο του Βαπτίσματος· όσο μακριά κι αν προχωρήσει κάποιος στην Οδό, όλ' αυτά που ανακαλύπτει δεν είναι τίποτ' άλλο από την αποκάλυψη ή την διακήρυξη της χάρις του βαπτίσματος. Το ίδιο μπορούμε να πούμε για τη Θεία Κοινωνία: όλη η ασκητική και μυστική ζωή είναι μια εμβάθυνση και συναίσθηση της ένωσής μας της Ευχαριστιακής με τον Χριστό Σωτήρα. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία η Θ. Κοινωνία δίνεται στα παιδιά από τη στιγμή του βαπτίσματός τους και μετά. Αυτό σημαίνει ότι οι πιο πρώιμες αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας από την Εκκλησία, που έχει ένας Ορθόδοξος, ίσως να συνδέονται με τον ερχομό του για να πάρει το Σώμα και το Αίμα του Χριστού· και η τελευταία συνειδητή πράξη της ζωής του, όπως ελπίζει, θα είναι επίσης η μετάληψη των Τιμίων Δώρων. Έτσι η εμπειρία του ως προς την Θ. Κοινωνία εκτείνεται σ' όλη την έκταση της συνειδητής του ζωής. Πάνω απ' όλα, μέσω της Κοινωνίας είναι που ο Χριστιανός γίνεται ένα με το Χριστό και εν Χριστώ· «Χριστοποιείται», «θεώνεται»· πάνω απ' όλα μέσω της Κοινωνίας είναι που δέχεται τις απαρχές της αιωνιότητας. «Ευλογημένος είναι

εκείνος, που έφαγε τον Άρτο της αγάπης που είναι ο Χριστός», γράφει ο Άγ. Ισαάκ ο Σύρος. «Ενώ βρίσκεται ακόμη σ' αυτό τον κόσμο, αναπνέει τον αέρα της ανάστασης, όπου οι δίκαιοι θα ευφραίνονται μετά την έγερσή τους από τους νεκρούς». «Όλ' η ανθρώπινη προσπάθεια φτάνει εδώ στον τελικό της σκοπό», λέει ο Νικόλαος Καβάσιλας. «Γιατί σ' αυτό το μυστήριο φτάνουμε στον ίδιο το Θεό, κι' ο ίδιος ο Θεός γίνεται ένα μαζί μας στην πιο τέλεια απ' όλες τις δυνατές ενώσεις... Αυτό είναι το τελικό μυστήριο· περ' απ' αυτό δεν είναι δυνατό να πάμε, ούτε μπορεί να προστεθεί τίποτε σ' αυτό».

Η πνευματική Οδός δεν είναι μόνο εκκλησιαστική και μυστηριακή· είναι και ευαγγελική. Αυτή είναι η τρίτη απαραίτητη προϋπόθεση για έναν Ορθόδοξο Χριστιανό. Σε κάθε βήμα στο μονοπάτι, στρεφόμεστε για καθοδήγηση στη φωνή του Θεού που μας μιλάει μεσ' από τη Γραφή. Σύμφωνα με Τα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου, «οι γέροντες συνήθιζαν να λένε: Ο Θεός δεν ζητάει τίποτε άλλο από τους Χριστιανούς εκτός από το ν' ακούνε με προσοχή τις Γραφές και να εφαρμόζουν αυτά που λέγονται μέσα σ' αυτές». (Αλλού όμως Τα Αποφθέγματα επιμένουν στη σημασία της καθοδήγησης από έναν πνευματικό πατέρα για να μας βοηθεί να εφαρμόζουμε σωστά τη Γραφή). Όταν ο Άγ. Αντώνιος της Αιγύπτου ρωτήθηκε, «Τι κανόνες πρέπει να τηρώ για να ευαρεστώ στο Θεό;» απάντησε: «όπου πηγαίνεις, νάχεις πάντα το Θεό μπροστά στα μάτια σου· για ο,τιδήποτε κάνεις ή λες, νάχεις ένα παράδειγμα από την Αγ. Γραφή· κι οιοποδήποτε είναι το μέρος που κατοικείς, μη βιάζεσαι να πας αλλού. Τήρησε αυτά τα τρία πράγματα και θα ζήσεις». «Η μόνη αγνή και πιο επαρκής πηγή για τα δόγματα της πίστης», γράφει ο Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος, «είναι ο Λόγος του Θεού, που έχει αποκαλυφθεί και περιέχεται στην Αγία Γραφή».

Σε κάποιον που έμπαινε στο μοναστήρι σαν δόκιμος, ο Επίσκοπος Ignatii Brianchaninov δίνει αυτές τις οδηγίες, που οπωσδήποτε εφαρμόζονται εξ ίσου και στους λαϊκούς: Από την αρχή της εισόδου του στο μοναστήρι ο μοναχός θα πρέπει ν' αφιερώνει κάθε δυνατή φροντίδα και προσοχή στην ανάγνωση του Ευαγγελίου. Θα πρέπει να μελετά το Ευαγγέλιο τόσο προσεκτικά, ώστε να είναι πάντοτε παρόν στη μνήμη του. Σε κάθε ηθική απόφαση που παίρνει, για κάθε πράξη, για κάθε σκέψη, θα πρέπει πάντα να έχει έτοιμη στη μνήμη του τη διδασκαλία του Ευαγγελίου... Συνέχιζε να μελετάς το Ευαγγέλιο ως το τέλος της ζωής σου. Ποτέ μη σταματάς. Μη σκεφτείς ότι το ξέρεις αρκετά, ακόμη κι αν το ξέρεις όλο απ' έξω.

Ποια είναι η τακτική της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως προς την κριτική μελέτη της Βίβλου, όπως εφαρμόστηκε στη Δύση κατά τους δύο τελευταίους αιώνες; Αφού το λογικό μας μυαλό είναι δώρο του Θεού, αναμφίβολα υπάρχει μια νόμιμη θέση για επιστημονική έρευνα στις βιβλικές πηγές. Αλλά, αν και δεν πρέπει ν' αποκρούσουμε αυτή την έρευνα ολοκληρωτικά, δεν μπορούμε ως Ορθόδοξοι να τη δεχτούμε στην ολότητά της. Πάντα είναι ανάγκη να θυμόμαστε, ότι η Βίβλος δεν είναι μόνο μια συλλογή ιστορικών ντοκουμέντων, αλλά είναι το βιβλίο της Εκκλησίας που περιέχει το λόγο του Θεού. Κι' επομένως δε διαβάζουμε τη Βίβλο σαν μεμονωμένα άτομα, ερμηνεύοντάς την μόνο με το φως της προσωπικής μας κατανόησης ή με όρους συγχρόνων θεωριών. Τη διαβάζουμε σαν μέλη της Εκκλησίας, επικοινωνώντας μ' όλα τ' άλλα μέλη διά μέσου των αιώνων. Το τελικό κριτήριο για να ερμηνεύσουμε τη Γραφή είναι το πνεύμα της Εκκλησίας. Κι αυτό σημαίνει να έχουμε συνεχώς υπ' όψη μας πώς εξηγείται και εφαρμόζεται το νόημα της Γραφής στην Ιερά Παράδοση· δηλαδή πώς η Βίβλος κατανοείται από τους Πατέρες και τους αγίους και πώς χρησιμοποιείται μέσα στη λειτουργική λατρεία.

Όταν διαβάζουμε τη Βίβλο, συνέχεια μαζεύουμε πληροφορίες, παλεύοντας με την έννοια των σκοτεινών προτάσεων, συγκρίνοντας και αναλύοντας. Αλλ' αυτό είναι κάτι δευτερεύον. Ο πραγματικός σκοπός της μελέτης της Βίβλου είναι κάτι περισσότερο απ' αυτό -είναι να θρέψει την αγάπη μας για το Χριστό, να φλογίσει τις καρδιές μας σε προσευχή και να μας δώσει καθοδήγηση στην προσωπική μας ζωή. Η μελέτη των λέξεων θάπρεπε να δώσει τη θέση της σ' έναν άμεσο διάλογο με τον ίδιο το ζωντανό Λόγο. «Οποτεδήποτε διαβάζεις το Ευαγγέλιο», λέει ο Άγ. Τύχων του Zadonsk, «ο ίδιος ο Χριστός σου μιλάει. Κι ενώ διαβάζεις, προσεύχεσαι και μιλάς μαζί του».

Μ' αυτό τον τρόπο οι Ορθόδοξοι ενθαρρυνόμαστε στο να εξασκούμε μια αργή και προσεκτική ανάγνωση της Γραφής, με την οποία η μελέτη μας μας οδηγεί κατευθείαν σε προσευχή, όπως με τη

lectio divina (θεία ανάγνωση) των Βενεδικτινών και των Κιστερσιανών μοναχών. Συνήθως όμως στους Ορθόδοξους δεν δίνονται λεπτομερείς κανόνες ή μέθοδοι γι' αυτή την προσεκτική ανάγνωση. Η Ορθόδοξη πνευματική παράδοση κάνει πολύ λίγη χρήση των συστημάτων της «Παρεκβατικής μεσολάβησης», όπως εκείνα που δημιουργήθηκαν στην Αντιμεταρρύθμιση στη Δύση από τον Ignatius Loyola ή τον Francois de Sales. Μία αιτία, για την οποία οι Ορθόδοξοι συνήθως δεν έχουν αισθανθεί την ανάγκη για τέτοιες μεθόδους, είναι ότι οι λειτουργικές ακολουθίες που παρακολουθούν, ιδιαίτερα τις Μεγάλες Γιορτές και τη Σαρακοστή, είναι πολύ μακρές και περιέχουν συχνές επαναλήψεις κειμένων-κλειδιών και εικόνων. Όλ' αυτά είναι αρκετά για να θρέψουν την πνευματική φαντασία του προσευχόμενου πιστού κι έτσι δεν έχει ανάγκη επί πλέον να ξανασκεφτείται και να αναπτύσσει το μήνυμα των εκκλησιαστικών ακολουθιών καθημερινά σε μια τυπική αυτοσυγκέντρωση.

Όταν πλησιαστεί με τρόπο γεμάτο προσευχή, η Βίβλος βρίσκεται πάντα σύγχρονη -όχι απλώς κείμενα που γράφτηκαν στο μακρινό παρελθόν, αλλά ένα μήνυμα που απευθύνεται άμεσα σε μένα, εδώ και τώρα. «Αυτός που κάνει ταπεινές σκέψεις και απασχολείται με πνευματική δουλειά», λέει ο Αγ. Μάρκος ο Μοναχός, «όταν διαβάζει την Αγία Γραφή θα εφαρμόσει το κάθε τι στον εαυτό του και όχι σε κάποιον άλλο». Σαν ένα βιβλίο μοναδικά εμπνευσμένο από το Θεό που απευθύνεται προσωπικά στον καθέν' απ' τους πιστούς, η Γραφή κατέχει μυστηριακή δύναμη που μεταβιβάζει χάρη στον αναγνώστη και τον φέρνει σ' ένα σημείο συνάντησης και αποφασιστικής αντιμετώπισης. Η κριτική έρευνα οπωσδήποτε δεν αποκλείεται, αλλά το αληθινό νόημα της Βίβλου θα φανερωθεί μόνο σ' εκείνους που τη μελετούν όχι μόνο με τη λογική αλλά και με το πνεύμα.

Η Εκκλησία, τα Μυστήρια, η Γραφή -αυτές είναι οι προϋποθέσεις για το ταξίδι μας. Ας δούμε τώρα τα τρία στάδια: την πρακτική ζωή ή εξάσκηση των αρετών, τη θεώρηση της φύσης και τη θεώρηση του Θεού.

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ ΒΙΑΖΕΤΑΙ

Όπως φανερώνει ο τίτλος της, η πρακτική ζωή απαιτεί από τη δική μας πλευρά προσπάθεια, πάλη, επίμονη εξάσκηση της ελεύθερης θέλησής μας: «... στενή η πύλη και τεθλιμμένη η οδός η απάγουσα εις την ζωήν... ου πας ο λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εισελεύσεται εις την βασιλείαν των ουρανών, αλλ'ο ποιών το θέλημα του Πατρός μου του εν ουρανοίς» (Ματθ. 7, 14,21). Πρέπει να κρατάμε σε ισορροπία δύο συμπληρωματικές αλήθειες: δίχως τη χάρη του Θεού δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε· αλλά δίχως την εκούσια συνεργασία μας ούτε ο Θεός θα κάνει τίποτε. «Η θέληση του ανθρώπου είναι ένας ουσιαστικός όρος, γιατί δίχως αυτόν ο Θεός δεν κάνει τίποτε» (Οι Ομιλίες του Αγ. Μακαρίου). Η σωτηρία μας αποτελεί τη σύγκλιση δύο παραγόντων, που είναι άνισοι ως προς την αξία αλλά και οι δύο απαραίτητοι: θεϊκή πρωτοβουλία και ανθρώπινη αναταπόκριση. Αυτό που κάνει ο Θεός είναι ασύγκριτα πιο σημαντικό, αλλά και η συμμετοχή του ανθρώπου είναι απαραίτητη.

Σ' ένα μη πεπτωκότα κόσμο η απάντηση του ανθρώπου στη θεϊκή αγάπη θα ήταν τελείως αυθόρμητη και χαρούμενη. Ακόμη και σ' ένα πεπτωκότα κόσμο το στοιχείο του αυθορμητισμού και της χαράς παραμένει, αλλά υπάρχει επίσης και η ανάγκη της αποφασιστικής μάχης εναντίον των βαθιά ριζωμένων συνηθειών και κλίσεων που είναι αποτέλεσμα της αμαρτίας και της προπατορικής και της προσωπικής. Έν' από τα πιο σημαντικά προσόντα που χρειάζεται ο ταξιδιώτης στην Οδό είναι πιστή επιμονή. Η επιμονή που απαιτείται από κάποιον που σκαρφαλώνει σ' ένα γήινο βουνό, απαιτείται επίσης κι από κείνους που θ' ανέβουν το όρος του Θεού.

Πρέπει κανείς να βιάζει τον εαυτό του -δηλαδή τον πεπτωκότα εαυτό του- γιατί «η βασιλεία των ουρανών βιάζεται, και βιασται αρπάζουσιν αυτήν» (Ματθ. 11,12). Αυτό μας το έχουν επαναλάβει πολλές φορές οι οδηγοί μας στην Οδό· και μιλάνε, θάπρεπε να το θυμόμαστε, όχι μόνο σε μοναχούς και σε μοναχές, αλλά και σε εγγάμους Χριστιανούς. «Ο Θεός ζητάει τα πάντα απ' τον άνθρωπο -το νου του, το λογικό του, όλες τις πράξεις του... Επιθυμείς να σωθείς όταν πεθάνεις; Πήγαινε και εξάντλησε τον εαυτό σου· πήγαινε και μόχθησε· πήγαινε ψάξε και θα βρεις· αγρύπνα και κτύπα και θα σου ανοιχτεί η θύρα» (Τα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου). «Τούτος ο αιώνας δεν είναι

ο καιρός γι' ανάπαυση και ύπνο, αλλά είναι μια πάλη, μια μάχη, μια αγορά, ένα σχολείο, ένα ταξίδι. Γι' αυτό πρέπει να εξασκηθείς και να μην είσαι κατηφής και οκνηρός, αλλά ν' αφιερώνεις τον εαυτό σου σε πράξεις άγιες» (Σταρετς Ναζάριϊ του Valamo). «Τίποτε δεν έρχεται χωρίς προσπάθεια. Η βοήθεια του Θεού είναι πάντα έτοιμη και πάντα κοντά, αλλά δίνεται μόνο σ' αυτούς που ψάχνουν και δουλεύουν, και μόνο σ' εκείνους τους αναζητητές που, αφού έχουν δοκιμάσει όλες τους τις δυνάμεις, φωνάζουν μ' όλη τους την καρδιά: Κύριε, βοήθησέ μας». (Επίσκοπος Θεοφάνης ο Έγκλειστος). «Όπου δεν υπάρχει λύπη, δεν υπάρχει σωτηρία» (Άγ. Σεραφείμ του Σαρον). «Το ν' αναπαύεσαι είναι το ίδιο σαν να υποχωρείς» (Τίτο Colliander). Όμως, για να μη γίνουμε πολύ κατηφείς απ' αυτή την αυστηρότητα, μας λέγεται: «Όλ' η ζωή του ανθρώπου δεν είναι παρά μια μόνο μέρα γι' αυτούς που μοχθούν με ζήλο» (Τα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου).

Και τι σημαίνουν στην πράξη όλες αυτές οι λέξεις για προσπάθεια και οδύνη; Σημαίνουν ότι κάθε μέρα πρέπει ν' ανανεώνουμε τη σχέση μας με το Θεό με τη ζωντανή προσευχή· και το να προσευχόμαστε, όπως μας θυμίζει ο Αββάς Αγάθων, είναι το πιο σκληρό απ' όλα τα έργα. Αν δεν βρίσκουμε δυσκολία στην προσευχή, ίσως είναι επειδή δεν έχουμε αρχίσει πραγματικά να προσευχόμαστε. Σημαίνουν επίσης ότι κάθε μέρα πρέπει ν' ανανεώνουμε τη σχέση μας με τους άλλους με μεγάλη συμπάθεια, με πράξεις συμπόνιας έμπρακτης, και κόβοντας το προσωπικό μας θέλημα. Σημαίνουν ότι πρέπει να σηκώσουμε το Σταυρό του Χριστού, όχι μια φορά σαν μια μόνη πομπώδη χειρονομία, αλλά κάθε μέρα, πάλι και πάλι: «...ει τις θέλει οπίσω μου έρχεσθαι απαρνησάσθω εαυτόν και αράτω τον σταυρόν αυτού καθ' ημέραν» (Λουκ. 9,23). Κι όμως αυτό το καθημερινό σήκωμα του Σταυρού είναι ταυτόχρονα μια καθημερινή μετοχή στη Μεταμόρφωση και στην Ανάσταση του Κυρίου: «... ως αποθνήσκοντες και ιδού ζώμεν... ως λυπούμενοι αεί δε χαίροντες, ως πτωχοί πολλούς δε πλουτίζοντες, ως μηδέν έχοντες και πάντα κατέχοντες» (Β' Κορ. 6: 9,10).

ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΝΟΥ.

Τέτοιος είναι ο γενικός χαρακτήρας της πρακτικής ζωής. Σημαδεύεται, πάνω απ' όλα, από τέσσερις ιδιότητες: μετάνοια, εγρήγορση, διάκριση και φρούρηση της καρδιάς. Ας κοιτάξουμε σύντομα την κάθε μια από αυτές.

«Η αρχή της σωτηρίας είναι το να καταδικάσουμε τον εαυτό μας» (Ευάγγριος). Η μετάνοια ορίζει το σημείο εκκίνησης του ταξιδιού μας. Ο ελληνικός όρος μετάνοια, όπως είπαμε, δηλώνει αρχικά «αλλαγή του νου». Αν κατανοηθεί σωστά, η μετάνοια δεν είναι αρνητική αλλά θετική. Σημαίνει όχι οίκτο για τον εαυτό μας ή τύψεις συνειδήσεως, αλλά μεταστροφή, την επαναφορά του κέντρου όλης της ζωής μας στην Τριάδα. Σημαίνει να κοιτάζουμε όχι με θλίψη προς τα πίσω, αλλά προς τα εμπρός μ' ελπίδα· -όχι προς τα κάτω, στις ατέλειές μας, αλλά προς τα πάνω, στην αγάπη του Θεού. Σημαίνει να δούμε όχι ό,τι δεν καταφέραμε να είμαστε αλλ' ότι με τη θεία χάρη μπορούμε να γίνουμε τώρα· και να δράσουμε γι' αυτό που βλέπουμε. Το να μετανοήσουμε σημαίνει ν' ανοίξουμε τα μάτια μας προς το φως. Μ' αυτή την έννοια η μετάνοια δεν είναι μόνο μια μοναδική πράξη, έν' αρχικό βήμα, αλλά μια συνεχιζόμενη κατάσταση, μια στάση της καρδιάς και της θέλησης που χρειάζεται ν' ανανεώνεται ασταμάτητα ως το τέλος της ζωής. Με τα λόγια του αγ. Ησαΐα της Σκήτης, «Ο Θεός μας ζητάει να συνεχίζουμε να μετανοούμε ως την τελευταία μας αναπνοή». «Αυτή η ζωή σου έχει δοθεί για μετάνοια», λέει ο αγ. Ισαάκ ο Σύρος, «μην τη σπαταλάς σε άλλα πράγματα».

Το να μετανοήσεις σημαίνει να ξυπνήσεις. Η μετάνοια, η αλλαγή του νου, οδηγεί στην εγρήγορση. Ο ελληνικός όρος που χρησιμοποιείται εδώ, νήψη, σημαίνει στην κυριολεξία νηφαλιότητα και επαγρύπνηση -το αντίθετο από μια κατάσταση ναρκωτικής ή αλκοολικής αναισθησίας κι επομένως, σε συνάρτηση με την πνευματική ζωή, σημαίνει προσοχή, επαγρύπνηση, ανάμνηση. Όταν ο άσωτος υιός μετενόησε, λέγεται ότι «ήλθεν εις εαυτόν» (Λουκ. 15,17). Ο «νηπτικός» άνθρωπος είναι αυτός που έχει έρθει στον εαυτό του, που δεν ονειροπολεί παρασυρόμενος άσκοπα κάτω από την επίδραση περαστικών ορμών αλλά που έχει αίσθηση της κατεύθυνσης και του σκοπού. Όπως Το Ευαγγέλιον της Αληθείας (μέσα 2ου αι.). το εκφράζει, «Είναι σαν κι' αυτόν που ξυπνάει από μεθύσι

και ξανάρχεται στον εαυτό του... Ξέρει από πού ήρθε και πού πηγαίνει».

Επαγρύπνηση σημαίνει, ανάμεσα στ' άλλα, να είμαστε παρόντες εκεί που είμαστε -σ' αυτό το συγκεκριμένο σημείο στο χώρο, σ' αυτή την ιδιαίτερη στιγμή στο χρόνο. Πάρα πολύ συχνά είμαστε αφηρημένοι και διασκορπισμένοι· ζούμε όχι μ' εγρήγορση μέσα στο παρόν αλλά με νοσταλγία για το παρελθόν ή με προαισθήσεις κακού και σκέψεις επιθυμίας για το μέλλον. Ενώ πράγματι μας ζητείται να κάνουμε υπεύθυνα σχέδια για το μέλλον -γιατί η επαγρύπνηση είναι το αντίθετο της ματαιοπονίας- πρέπει να σκεφτούμε για το μέλλον μόνον όσο εξαρτάται από την παρούσα στιγμή. Η ανησυχία για μακρινές πιθανότητες που βρίσκονται τελείως περ' από τον άμεσο έλεγχο μας είναι ολοκληρωτική φθορά των πνευματικών μας ενεργειών.

Ο «νηπιτικός» άνθρωπος λοιπόν συγκεντρώνεται στο εδώ και στο τώρα. Είν' εκείνος που αρπάζει τον καιρό, την αποφασιστική στιγμή της ευκαιρίας. Ο Θεός, έτσι παρατηρεί ο C.S. Lewis στο έργο του *The Screwtape Letters*, θέλει να προσέχουν οι άνθρωποι κυρίως δύο πράγματα: «στην ίδια αιωνιότητα, και σ' αυτό το σημείο του χρόνου που ονομάζουν Παρόν. Γιατί το Παρόν είναι το σημείο όπου ο Χρόνος αγγίζει την αιωνιότητα. Οι άνθρωποι έχουν πείρα τούτης της στιγμής, και αυτής μόνο, όπως ο Θεός έχει για την πραγματικότητα σαν σύνολο· μέσα σ' αυτή μόνο τους προσφέρεται ελευθερία και πραγματικότητα». Όπως διδάσκει ο Meister Eckhart, «Σ' Αυτόν που μένει πάντοτε σ' ένα τώρα παρόν, σ' αυτόν ο Θεός γεννά τον Υιό του αδιάκοπα».

Ο «νηπιτικός» άνθρωπος είν' εκείνος που καταλαβαίνει αυτό «το μυστήριο της παρούσας στιγμής» και που προσπαθεί να ζει απ' αυτό. Λέει στον εαυτό του, με τα λόγια του Paul Evdolimov: «Η ώρα που περνάς τώρα, ο άνθρωπος που συναντάς τώρα και εδώ, το έργο με το οποίο είσαι απασχολημένος αυτή εδώ τη στιγμή - αυτά είναι πάντοτε τα πιο σημαντικά σ' ολόκληρη τη ζωή σου». Οικειοποιείται το motto που είναι γραμμένο στο οικόσημο των Ruskin: Σήμερα, σήμερα, σήμερα. «Υπάρχει μια φωνή που φωνάζει στον άνθρωπο ως την τελευταία του αναπνοή και λέει: Μεταστρέψου σήμερα» (Τα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου).

Καθώς αυξάνεται ως προς την επαγρύπνηση και την αυτογνωσία, ο ταξιδιώτης στην Οδό αρχίζει ν' αποκτά τη δύναμη της διάκρισης. Αυτό δρα σαν πνευματική αίσθηση γεύσης. Όπως η φυσική αίσθηση της γεύσης, αν είναι υγιής, λέει αμέσως σε κάποιον αν η τροφή είναι μουχλιασμένη ή υγιεινή, έτσι και η πνευματική γεύση, αν έχει αναπτυχθεί με ασκητική προσπάθεια και προσευχή, ικανώνει τον άνθρωπο να ξεχωρίζει τις ποικίλες σκέψεις και ορμές μέσα του. Μαθαίνει τη διαφορά μεταξύ του κακού και του καλού, μεταξύ του περιττού και του ουσιαστικού, μεταξύ των φαντασιών που εμπνέει ο διάβολος και των εικόνων που σημαδεύονται στη δημιουργική του φαντασία από ουράνια αρχέτυπα.

Με τη διάκριση, τότε, ο άνθρωπος αρχίζει να προσέχει περισσότερο τι συμβαίνει μέσα του, κι έτσι μαθαίνει να φρουρεί την καρδιά, κλείνοντας την πόρτα στους πειρασμούς και τις προκλήσεις του εχθρού. «Πάση φυλακή τήρει την καρδιάν» (Παροιμ. 4,23). Όταν αναφέρεται η καρδιά στα Ορθόδοξα πνευματικά κείμενα, πρέπει να κατανοείται με την πλήρη βιβλική έννοια. Η καρδιά υποδηλώνει όχι μόνο το φυσικό όργανο μέσα στο στήθος, όχι μόνο τις συγκινήσεις και τα αισθήματα, αλλά το πνευματικό κέντρο της ύπαρξης του ανθρώπου, το ανθρώπινο πρόσωπο όπως είναι φτιαγμένο κατ' εικόνα Θεού -τον βαθύτερο και γνησιότερο εαυτό, τον εσωτερικό ναό, όπου μπαίνει κανείς μόνο με θυσία και θάνατο. Η καρδιά επομένως έχει στενή σχέση με το νου, πράγμα για το οποίο ήδη μιλήσαμε. Σε μερικές εκφράσεις οι δύο όροι αλληλοαντικαθίστανται. Η «καρδιά» όμως έχει συχνά μια πιο περιεκτική έννοια από το «νου». «Προσευχή της καρδιάς» στην Ορθόδοξη παράδοση σημαίνει την προσευχή που προσφέρεται απ' ολόκληρο το πρόσωπο, συμπεριλαμβάνοντας το νου, τη λογική, τη θέληση, τα συναισθήματα κι επίσης το φυσικό σώμα.

Μια ουσιαστική πλευρά στην περιφρούρηση της καρδιάς είναι ο πόλεμος κατά των παθών. Λέγοντας εδώ «πάθος», δεν εννοούμε μόνο τη σεξουαλική επιθυμία, αλλά οποιαδήποτε άλογη επιθυμία κατακτά βίαια την ψυχή· το θυμό, τη ζήλεια, τη λαιμαργία, την επιθυμία για δύναμη, την υπερηφάνεια και τα υπόλοιπα. Πολλοί από τους Πατέρες θεωρούν τα πάθη σαν κάτι βασικά κακό, δηλαδή σαν εσωτερικές αρρώστιες, ξένες προς την αληθινή φύση του ανθρώπου. Μερικοί απ' αυτούς όμως υιοθετούν μια πιο θετική άποψη, θεωρώντας τα πάθη δυναμικές ωθήσεις, βαλμένες

μέσα στον άνθρωπο από το Θεό, κι επομένως καλές στο βάθος τους, αν και προς το παρόν έχουν διαστραφεί από την αμαρτία. Πάνω σ' αυτή τη δεύτερη και πιο λεπτή άποψη, σκοπός μας δεν είναι να εξαλείψουμε τα πάθη, αλλά ν' αλλάξουμε κατεύθυνση στις ενέργειές τους. Η ανεξέλεγκτη οργή μπορεί να μετατραπεί σε δίκαιη αγανάκτηση, η γεμάτη κακεντρέχεια ζήλεια, σε ζήλο για την αλήθεια, η σεξουαλική επιθυμία σ' έναν έρωτα αγνό μέσα στη ζέση του. Τα πάθη επομένως πρέπει να εξαγνιστούν κι 'όχι να σκοτωθούν· να παιδαγωγηθούν κι όχι να ξεριζωθούν· να χρησιμοποιηθούν θετικά και όχι αρνητικά. Στους εαυτούς μας και στους άλλους λέμε: όχι «καταπίεση» αλλά «μεταμόρφωση».

Αυτή η προσπάθεια να εξαγνίσουμε τα πάθη πρέπει να γίνεται στο επίπεδο και της ψυχής και του σώματος. Στο επίπεδο της ψυχής, εξαγνίζονται με την προσευχή, με τη χρήση των μυστηρίων της Εξομολόγησης και της Θ. Κοινωνίας, με την καθημερινή ανάγνωση της Γραφής· τρέφοντας τη σκέψη μας με ό,τι είναι καλό, με τις έμπρακτες εκδηλώσεις προσφοράς αγάπης στους άλλους. Στο επίπεδο του σώματος, τα πάθη εξαγνίζονται, πάνω απ' όλα, με νηστεία κι εγκράτεια και με συχνές μετάνοιες την ώρα της προσευχής. Ξέροντας ότι ο άνθρωπος δεν είναι άγγελος αλλά μια ενότητα σώματος και ψυχής, η Ορθόδοξη Εκκλησία επιμένει στην πνευματική αξία της σωματικής νηστείας. Δε νηστεύουμε γιατί κάτι είναι ακάθαρτο στην πράξη του φαγητού και του ποτού. Αντίθετα, η τροφή και το ποτό είναι δώρα του Θεού, στα οποία πρέπει να μετέχουμε με απόλαυση κι ευγνωμοσύνη. Νηστεύουμε όχι γιατί περιφρονούμε τα θεϊκά δώρα του Θεού, αλλά για ν' αποκτήσουμε' επίγνωση του ότι είναι πράγματι δώρο, ώστε να εξαγνίσουμε το «τρώγειν» και το «πίνειν» και να τα καταστήσουμε όχι πια μιά υποχώρηση στη λαιμαργία μας, αλλά ένα μυστήριο κι ένα μέσο επικοινωνίας με το Δοτήρα. Αν κατανοηθεί έτσι, η ασκητική νηστεία δεν εναντιώνεται στο σώμα, αλλά στη σάρκα. Σκοπός της δεν είναι να εξασθενίσει το σώμα καταστροφικά, αλλά να το καταστήσει δημιουργικά πιο πνευματικό.

Η κάθαρση από τα πάθη οδηγεί τελικά, με τη χάρη του Θεού, σ' αυτό που ο Ευάγγριος ονομάζει απάθεια. Μ' αυτήν δεν εννοεί μια αρνητική κατάσταση αδιαφορίας ή αναισθησίας όπου πια δεν αισθανόμαστε πειρασμό, αλλά μια θετική στάση αναδιοργάνωσης και πνευματικής ελευθερίας όπου δεν υποκύπτουμε πια στον πειρασμό. Ίσως, η απάθεια μπορεί να μεταφραστεί πιο καλά σαν «καθαρότητα καρδιάς». Σημαίνει το προχώρημα από την αστάθεια στη σταθερότητα, από τη διπροσωπία στην απλότητα ή τη μοναδικότητα της καρδιάς, από την ανωριμότητα του φόβου και της υποψίας στην ωριμότητα της αθωότητας και της εμπιστοσύνης. Για τον Ευάγγριο, η απάθεια και η αγάπη είναι απόλυτα συνδεδεμένες σαν τις δυο όψεις ενός νομίσματος. Αν επιθυμείς, δεν μπορείς ν' αγαπάς. Απάθεια σημαίνει ότι δεν κυριαρχούμε πια από τον εγωϊσμό και ανεξέλεγκτη επιθυμία κι έτσι γινόμαστε ικανοί γι' αληθινή αγάπη.

Ο άνθρωπος που έχει φτάσει στην απάθεια -κάθε άλλο παρά απαθής- ειν' εκείνος που η καρδιά του καίγεται από αγάπη για το Θεό, για τους άλλους ανθρώπους, για κάθε ζωντανό πλάσμα, για όλα όσα έχει φτιάξει ο Θεός. Όπως γράφει ο αγ. Ισαάκ ο Σύρος:

«Όταν ένας άνθρωπος με μια τέτοια καρδιά σκέφτεται τα δημιουργήματα και τα κοιτάζει, τα μάτια του γεμίζουν με δάκρυα από το συντριπτικό βάρος που πιέζει την καρδιά του. Η καρδιά ενός τέτοιου ανθρώπου γίνεται τρυφερή και δεν μπορεί ν' αντέχει ν' ακούει ή να βλέπει καμιά πληγή· ούτε την παραμικρή δυστυχία, να κάνει κακό σ' οτιδήποτε μέσα στη δημιουργία. Γι' αυτό ποτέ δεν σταματάει να προσεύχεται με δάκρυα ακόμη και για τα βουβά ζώα, για τους εχθρούς της αλήθειας και για όλους όσοι τη βλάπτουν, παρακαλώντας να περιφρουρούνται και να δεχτούν το έλεος του Θεού. Ακόμη και για τα ερπετά προσεύχεται με μεγάλη συμπόνια, που αναβλύζει αδιάκοπα στην καρδιά του, ακολουθώντας το παράδειγμα του Θεού.»

ΑΠΟ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟ.

Το δεύτερο στάδιο της τριπλής Οδού είναι η θεώρηση της φύσης -για μεγαλύτερη ακρίβεια, η θεώρηση της φύσης εν Θεώ, ή η θεώρηση του Θεού μέσα και μέσω της φύσης. Επομένως το δεύτερο στάδιο είναι μια εισαγωγή κι ένα μέσο εισόδου στο τρίτο· θεωρώντας τα πράγματα που έχει φτιάξει ο Θεός, ο άνθρωπος της προσευχής φέρεται στη θεώρηση του ίδιου του Θεού. Αυτό το

δεύτερο στάδιο της «φυσικής θεώρησης», όπως είπαμε, δεν ακολουθεί υποχρεωτικά την «πρακτική» αλλά μπορεί να είναι ταυτόχρονο.

Καμιά θεώρηση κανενός είδους δεν είναι δυνατή δίχως νήψη ή επαγρύπνηση. Δεν μπορώ να μελετήσω ούτε τη φύση ούτε το Θεό δίχως να μάθω να είμαι παρών εκεί που είμαι, συγκεντρωμένος σ' αυτήν εδώ τη στιγμή, σ' αυτήν εδώ τη θέση. Σταμάτησε, κοίταξε κι άκουσε. Αυτό είναι το πρώτο ξεκίνημα για τη θεώρηση. Η θεώρηση της φύσης αρχίζει όταν ανοίγω τα μάτια μου στην κυριολεξία και πνευματικά, κι αρχίζω να παρατηρώ τον κόσμο γύρω μου -να παρατηρώ τον πραγματικό κόσμο, δηλαδή τον κόσμο του Θεού. Ο θεωρητικός ειν' αυτός που, όπως ο Μωϋσής μπροστά στην Καιομένη Βάτο (Εξοδ. 3,5), βγάζει τα υποδήματά του -δηλαδή απελευθερώνεται από τα δεσμά της εξοικείωσης και της ανίας- κι αυτός που αναγνωρίζει έπειτα ότι ο χώρος που στέκεται είναι ιερός. Το να θεωρήσει κανείς τη φύση σημαίνει ν' αποκτήσει επίγνωση των διαστάσεων του ιερού χώρου και του ιερού χρόνου. Αυτό το υλικό αντικείμενο, αυτό το πρόσωπο με το οποίο μιλώ, αυτή η στιγμή του χρόνου -το καθέν' απ' αυτά είναι άγιο, με το δικό του τρόπο· το καθένα είναι ανεπανάληπτο κι έτσι έχει άπειρη αξία· το καθένα μπορεί να γίνει ένα παράθυρο στην αιωνιότητα, Και καθώς γίνομαι ευαίσθητος ως προς τον κόσμο του Θεού γύρω μου αποκτώ μεγαλύτερη συνείδηση του κόσμου του Θεού μέσα μου. Αρχίζοντας να βλέπω τη φύση εν Θεώ, αρχίζω να βλέπω τη θέση μου σαν ανθρώπινου προσώπου μέσα στη φυσική τάξη· αρχίζω να καταλαβαίνω τι σημαίνει μικρόκοσμος και μεσολαβητής.

Σε προηγούμενα κεφάλαια δείξαμε τη θεολογική βάση γι' αυτή τη θεώρηση της φύσης. Όλα τα πράγματα έρχονται και διατηρούνται στην ύπαρξη χάρη στις άκτιστες ενέργειες του Θεού· κι έτσι όλα τα πράγματα είναι μια θεοφάνεια που οδηγεί στην παρουσία του. Στην καρδιά του κάθε πράγματος υπάρχει η εσωτερική του αρχή ή ο λόγος, που τον έχει εμφυτεύσει ο Δημιουργός Λόγος· κι έτσι μεσ' από τους λόγους ερχόμαστε σ' επικοινωνία με το Λόγο. Ο Θεός είναι πάνω και περ' απ' όλα τα πράγματα, αλλά σαν Δημιουργός ειν' επίσης και μέσα σ' όλα τα πράγματα -«πανενθείσμος», όχι «πανθεισμός». Το να θεωρήσει κανείς επομένως τη φύση σημαίνει, με τη φράση του Blake, να καθαρίσει «τις θύρες της ενόρασής μας» και στο φυσικό και στο πνευματικό επίπεδο και -έτσι- να διακρίνει τις ενέργειες ή τους λόγους του Θεού σε κάθε τι που έχει φτιάξει. Πρέπει ν' ανακαλύψουμε όχι τόσο με τη λογική μας όσο με το πνεύμα μας, ότι όλο το σύμπαν είναι μία κοσμική φλεγόμενη βάτος, γεμάτο από το θείο πυρ, δίχως όμως να καταστρέφεται. Αυτή είναι η θεολογική βάση. Αλλά η θεώρηση της φύσης απαιτεί και μια ηθική βάση. Δεν μπορούμε να προχωρήσουμε στο δεύτερο στάδιο της Οδού αν δεν προοδέσουμε στο πρώτο στάδιο, εξασκώντας τις αρετές κι εκπληρώνοντας τις εντολές. Η φυσική μας θεώρηση, αν της λείπει ένα γερό θεμέλιο στην «πρακτική ζωή», γίνεται απλώς αισθητική ή ρομαντική και δεν πετυχαίνει ν' ανυψωθεί στο επίπεδο το αυθεντικά νοητό ή πνευματικό. Δεν μπορεί ν' αντιληφθεί τον κόσμο εν Θεώ δίχως ριζική μετάνοια, δίχως συνεχή αλλαγή του νου.

Η θεώρηση της φύσης έχει δυο σχετικές πλευρές. Πρώτο, σημαίνει να εκτιμάμε την «ετερότητα» και την «ταυτότητα» ορισμένων πραγμάτων, προσώπων και στιγμών. Πρέπει να βλέπουμε κάθε πέτρα, κάθε φύλλο, κάθε κομματάκι χλόης, κάθε βάτραχο, κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, όπως πραγματικά είναι, μ' όλη τη διακριτικότητα και την ένταση της ιδιαιτερότητας της ύπαρξής τους. «Αληθινός μυστικισμός», λέει ο Olivier Clement, «είναι ν' ανακαλύψουμε το εξαιρετικό μέσα στο κοινό». Τίποτε απ' ό,τι υπάρχει δεν είναι ασήμαντο ή ευκαταφρόνητο, γιατί σαν έργο του Θεού το καθένα έχει τη μοναδική του θέση στην τάξη της δημιουργίας. Μόνο η αμαρτία είναι ευτελής και μηδαμινή, όπως είναι τα περισσότερα προϊόντα μιας πεπτωκυίας και αμαρτωλής τεχνολογίας· -αλλά η αμαρτία, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, δεν είναι κάτι πραγματικό και τ' αποτελέσματα της αμαρτωλότητας, παρά τη φαινομενική τους στερεότητα και καταστροφική δύναμη, συμμετέχουν επίσης στην ίδια μη πραγματική κατάσταση.

Δεύτερο, η θεώρηση της φύσης σημαίνει ότι βλέπουμε όλα τα πράγματα, πρόσωπα και στιγμές σαν σημεία και μυστήρια του Θεού. Με την πνευματική μας όραση δεν πρέπει μόνο να βλέπουμε το κάθε πράγμα σαν καθαρό ανάγλυφο, να ξεχωρίζει μ' όλη τη λαμπρότητα της ιδιαιτερότητάς του, αλλά πρέπει επίσης να βλέπουμε το κάθε πράγμα σαν νάναι διάφανο· μέσα και μέσω κάθε δημιουργήματος πρέπει να διακρίνουμε το Δημιουργό. Ανακαλύπτοντας την ανομοιότητα κάθε

πράγματος, ανακαλύπτουμε' επίσης πως το καθένα προσανατολίζεται, περ' απ' τον εαυτό του, προς αυτόν που το δημιούργησε. Έτσι μαθαίνουμε, με τα λόγια του Henry Suso, να βλέπουμε το εσωτερικό στο εξωτερικό: «Γι' αυτόν που μπορεί να δει το εσωτερικό μέσα στο εξωτερικό, το εσωτερικό είναι πιο εσωτερικό απ' όσο για κείνον που μπορεί μόνο να δει το εσωτερικό μέσα στο εσωτερικό».

Αυτές οι δύο όψεις της φυσικής θεώρησης φαίνονται ακριβώς στο ποίημα του George Herbert «Το Ελιξήριο»:

Δίδαξέ με, Θεέ μου και Βασιλιά,
να σε βλέπω σ' όλα τα πράγματα,
και ό,τι κάνω,
σαν νάτανε για σένα το κάνω.

Κάποιος που το τζάμι κοιτάζει,
το μάτι εκεί μπορεί να σταματήσει·
ή, αν θέλει, να το διαπεράσει,
κι ύστερα να θωρεί τον ουρανό.

Το να κοιτάζουμε πάνω στο τζάμι σημαίνει ν' αντιληφθούμε την ύπαρξη, την έντονη πραγματικότητα κάθε πράγματος· το να κοιτάζουμε μεσ' απ' το τζάμι κι έτσι «να θωρούμε» τον ουρανό, σημαίνει να διακρίνουμε την παρουσία του Θεού μέσα και όμως περ' απ' αυτό το πράγμα. Αυτοί οι δυο τρόποι κοιτάγματος του κόσμου επιβεβαιώνουν και συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο. Η δημιουργία μας οδηγεί στο Θεό και ο Θεός μας στέλνει πάλι πίσω στη δημιουργία, ικανώνοντας μας να κοιτάζουμε στη φύση με τα μάτια του Αδάμ στον Παράδεισο. Γιατί, βλέποντας όλα τα πράγματα εν Θεώ, τα βλέπουμε με μια ζωντάνια που δεν θα μπορούσαν ποτέ να έχουν μ' άλλο τρόπο.

Δεν πρέπει να περιορίσουμε την παρουσία του Θεού στον κόσμο σε μια περιορισμένη κλίμακα «ευσεβών» αντικειμένων και περιπτώσεων, αποκαλώντας κάθε τι άλλο «κοσμικό»· αλλά πρέπει να βλέπουμε όλα τα πράγματα σαν ουσιαστικά ιερά, σαν ένα δώρο από το Θεό κι ένα μέσο επικοινωνίας μαζί του. Δεν συνεπάγεται όμως τούτο, ότι πρέπει να δεχτούμε τον πεπτωκότα κόσμο έτσι όπως είναι. Αυτό είναι το ατυχές λάθος μεγάλου μέρους του «κοσμικού Χριστιανισμού» στη σύγχρονη Δύση. Όλα τα πράγματα είναι στ' αλήθεια ιερά μέσα στη γνήσιά τους ύπαρξη, σε συμφωνία με την εσώτατη ουσία τους· αλλά η σχέση μας με τη δημιουργία του Θεού έχει διαστραφεί από την αμαρτία, την προπατορική και την προσωπική, και δεν θα ξαναβρούμε αυτή την αληθινή ιερότητα αν δεν εξαγνιστεί η καρδιά μας. Δίχως ν' αρνηθούμε τον εαυτό μας, δίχως ασκητική πειθαρχία, δεν μπορούμε να βεβαιώσουμε την αληθινή ομορφιά του κόσμου. Γι' αυτό δεν μπορεί να υπάρξει γνήσια θεώρηση δίχως μετάνοια.

Φυσική θεώρηση σημαίνει να βρίσκουμε το Θεό όχι μόνο σε όλα τα πράγματα αλλά εξίσου σ' όλα τα πρόσωπα. Όταν αποδίδουμε σεβασμό στις αγίες εικόνες, στην εκκλησία ή στο σπίτι, πρέπει να συλλογίζομαστε ότι κάθε άνδρας και γυναίκα είναι μια ζωντανή εικόνα του Θεού: «...εφ' όσον εποιήσατε ενί τούτων των αδελφών μου των ελαχίστων, εμοί εποιήσατε» (Ματθ. 25,40). Για να βρούμε το Θεό, δεν είν' ανάγκη να εγκαταλείψουμε τον κόσμο, ν' απομονωθούμε από τους συνανθρώπους μας και να βυθιστούμε σε κάποιο είδος μυστικού κενού. Αντίθετα, ο Χριστός μας κοιτάζει μεσ' από τα μάτια όλων εκείνων που συναντάμε. Αν αναγνωρίσουμε την παγκόσμια παρουσία του, όλες οι πράξεις μας που έχουν πρακτική υφή γίνονται πράξεις προσευχής.

Είναι κοινό να πιστεύουμε ότι η θεώρηση είναι ένα σπάνιο και εξαιρετικό δώρο, κι έτσι είναι αναμφίβολα στην τέλεια μορφή του. Κι όμως τα σπέρματα ενός θεωρητικού τρόπου ζωής υπάρχουν μέσα σε όλους μας. Απ' αυτή την ώρα και στιγμή μπορώ ν' αρχίσω να βαδίζω μέσα στον κόσμο, έχοντας τη συναίσθηση ότι αυτός είναι ο κόσμος του Θεού, ότι εκείνος είναι κοντά μου σε κάθε τι που βλέπω κι αγγίζω, στον καθένα που συναντώ. Όσο κι αν αυτό το κάνω σπασμωδικά και με ατέλειες, έχω κιόλας πάρει το μονοπάτι της θεωρίας.

Πολλοί άνθρωποι, που βρίσκουν τη δίχως εικόνες προσευχή της σιωπής τελείως περ' από την

τωρινή τους δυνατότητα και που γι' αυτούς οι γνωστές φράσεις της Γραφής ή του προσευχηταρίου έχουν γίνει πληκτικές και στεγνές, μπορούν ν' ανανεώσουν την εσωτερική τους ζωή με την εξάσκηση της φυσικής θεώρησης. Μαθαίνοντας να διαβάσω το λόγο του Θεού μέσα στο βιβλίο της δημιουργίας, ανακαλύπτοντας την υπογραφή του σ' όλα τα πράγματα, τότε βρίσκω -όταν ξαναγυρίσω για να διαβάσω το λόγο του στη Γραφή και στο προσευχητάρι- ότι οι τόσο γνωστές φράσεις έχουν για μένα ένα καινούργιο βάθος νοήματος. Έτσι η φύση και η Γραφή συμπληρώνουν η μία την άλλη. Με τα λόγια του αγ. Εφραίμ του Σύρου:

Όπου κι' αν γυρίσεις τα μάτια σου, υπάρχει του Θεού το σύμβολο·

Όπου διαβάσεις, θα βρεις εκεί τα ίχνη του...

Παρατήρησε και δεξ πώς η Φύση κι η Γραφή συνδέονται...

Αίνος για τον Κύριο της Κτίσεως,

Δόξα για τον Κύριο της Γραφής.

ΑΠΟ ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΣΙΩΠΗ

Όσο ο άνθρωπος θεωρεί το Θεό μέσα στη φύση, τόσο περισσότερο αντιλαμβάνεται ότι ο Θεός είν' επίσης πάνω και περ' από τη φύση. Καθώς βρίσκει ίχνη του θείου σ' όλα τα πράγματα λέει: «Κι αυτό είσαι εσύ». Έτσι το δεύτερο στάδιο της πνευματικής Οδού οδηγεί, με τη βοήθεια του Θεού, στο τρίτο στάδιο, όπου ο Θεός γνωρίζεται πια μόνο από τη μεσολάβηση αυτών που έχει φτιάξει, αλλά με άμεση και δίχως μεσολάβηση ένωση.

Η μετάβαση από το δεύτερο στο τρίτο επίπεδο κατορθώνεται, όπως μαθαίνουμε από τους πνευματικούς μας δασκάλους μέσα στην Ορθόδοξη παράδοση, σαν εφαρμόζουμε στη ζωή της προσευχής τον τρόπο της άρνησης ή της αποφαιτικής προσέγγισης. Στη Γραφή, στα λειτουργικά κείμενα και στη φύση μας προσφέρονται αμέτρητες λέξεις, εικόνες και σύμβολα του Θεού· και διδασκόμαστε να δίνουμε απόλυτη αξία σ' αυτές τις λέξεις, τις εικόνες και τα σύμβολα όταν τα σκεφτόμαστε στην προσευχή μας. Αλλ' αφού αυτά τα πράγματα δεν μπορούν ποτέ να εκφράσουν ολόκληρη την αλήθεια για τον ζώντα Θεό, ενθαρρυνόμαστε επίσης να εξισορροπούμε αυτή την καταφατική προσευχή με αποφαιτική προσευχή. Όπως το λέει ο Ευάγγριος: «Προσευχή είναι το παραμέρισμα των σκέψεων». Βέβαια, αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί πλήρης ορισμός της προσευχής, αλλά δείχνει πράγματι το είδος της προσευχής που οδηγεί έναν άνθρωπο από το δεύτερο στο τρίτο στάδιο της Οδού. Πλησιάζοντας προς την αιώνια Αλήθεια, που βρίσκεται πέρ' απ' όλες τις ανθρώπινες λέξεις και σκέψεις, ο αναζητητής αρχίζει να περιμένει το Θεό στην ησυχία και τη σιωπή, δίχως πια να μιλάει για το Θεό ή στο Θεό, αλλά μόνο ακούγοντας. «Σχολάσατε και γνώτε ότι εγώ ειμί ο Θεός» (Ψαλμ. 46,10).

Αυτή η ηρεμία ή η εσωτερική σιωπή είναι γνωστή στα Ελληνικά ως ησυχία κι αυτός που αναζητεί την προσευχή της σιωπής ονομάζεται ησυχαστής. Ησυχία σημαίνει συγκέντρωση σε συνδυασμό μ' εσωτερική γαλήνη. Δεν πρέπει να κατανοείται απλώς μ' αρνητική έννοια, σαν απουσία του λόγου και της εξωτερικής δραστηριότητας, αλλά δηλώνει με θετικό τρόπο το άνοιγμα της ανθρώπινης καρδιάς προς την αγάπη του Θεού. Δεν είναι ανάγκη να πούμε ότι, για τους περισσότερους αν όχι για όλους τους ανθρώπους, η ησυχία δεν είναι μόνιμη κατάσταση. Ο ησυχαστής, μαζί με την είσοδό του στην προσευχή της σιωπής, χρησιμοποιεί κι άλλες μορφές προσευχής, μετέχοντας στη σύσσωμη λειτουργική λατρεία, διαβάζοντας τη Γραφή, παίρνοντας τα Μυστήρια. Η αποφαιτική προσευχή συνυπάρχει με την καταφατική και η μια δυναμώνει την άλλη. Ο δρόμος της άρνησης και ο δρόμος της κατάφασης δεν είναι εναλλακτικοί· είναι συμπληρωματικοί.

Αλλά πώς θα σταματήσουμε να μιλάμε και θ' αρχίσουμε ν' ακούμε; Απ' όλα τα μαθήματα στην προσευχή, αυτό είναι το πιο δύσκολο. Λίγα θα κερδίσουμε λέγοντας στους εαυτούς μας «μη σκέπτεσαι», γιατί η αναχαίτιση της λογοκρατούμενης σκέψης δεν είναι κάτι που μπορούμε να το καταφέρουμε μόνο με μια προσπάθεια της θέλησής μας. Ο νους που δεν αναπαύεται ποτέ απαιτεί από μας κάποιο έργο για να ικανοποιήσει την αδιάκοπη ανάγκη του να είναι σε δράση. Αν η πνευματική μας στρατηγική είναι τελείως αρνητική -αν προσπαθούμε να εξαλείψουμε όλες τις ενσυνείδητες σκέψεις χωρίς να προσφέρουμε στο νου μας καμιά εναλλακτική δραστηριότητα- είναι

πολύ πιθανό να καταλήξουμε σε κάποιο αόριστο ονειροπόλημα. Ο νους χρειάζεται κάποιο έργο που να τον απασχολεί και συγχρόνως να τον ικανώσει να φτάσει περ' από τον εαυτό του στην ησυχία. Στην Ορθόδοξη ησυχαστική παράδοση, η εργασία που συνήθως του δίνεται είναι η συχή επανάληψη κάποιας σύντομης «προσευχής-βέλους»: συνηθέστατα η προσευχή του Ιησού: Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ Θεού, ελέησόν με τον αμαρτωλόν.

Έχουμε διδαχτεί, όταν λέμε την Προσευχή του Ιησού, ν' αποφεύγουμε όσο είναι δυνατόν οποιαδήποτε ορισμένη εικόνα ή απεικόνιση. Με τα λόγια του αγ. Γρηγορίου Νύσσης: «Ο Νυμφίος είναι παρών αλλά δε φαίνεται». Η προσευχή του Ιησού δεν είναι μια μορφή φανταστικής εμβάθυνσης σε διάφορα γεγονότα στη ζωή του Χριστού. Αλλά εδώ παραβλέπουμε τις εικόνες, πρέπει να συγκεντρώσουμε ολόκληρη την προσοχή μας επάνω, ή καλύτερα μέσα στις λέξεις. Η Προσευχή του Ιησού δεν είναι ένα υπνωτικό μαγικό άσμα, αλλά μια φράση γεμάτη νόημα, μια παράκληση που απευθύνεται σ' ένα άλλο Πρόσωπο. Αντικείμενό της δεν είναι η ανάπαυση αλλά η εγρήγορση, δεν είναι ο ληθαργός αλλά η ζωντανή προσευχή. Έτσι η Προσευχή του Ιησού δεν πρέπει να λέγεται μηχανικά αλλά μ' εσωτερική πρόθεση: ταυτόχρονα όμως οι λέξεις θάπρεπε να προφέρονται δίχως ένταση, βία ή άπρεπη έμφαση. Το σκοινί γύρω στο πνευματικό μας δέμα θα πρέπει νάναι τεντωμένο κι όχι αφημένο να κρέμεται χαλαρά· αλλά και δε θάπρεπε να δεθεί τόσο σφιχτά ώστε να χαρακώνει τις άκρες του δέματος.

Συνήθως διακρίνονται τρία επίπεδα ή βαθμοί στην εκφώνηση της Προσευχής του Ιησού. Αρχίζει σαν «προσευχή με τα χείλη», προφορική προσευχή. Έπειτα γίνεται πιο εσωτερική, καταλήγοντας σε «προσευχή του νου», νοητική προσευχή. Τελικά ο νους «κατέρχεται» στην καρδιά κι ενώνεται μαζί της κι έτσι η προσευχή γίνεται «προσευχή της καρδιάς», ή για μεγαλύτερη ακρίβεια, και «προσευχή του νου μέσα στην καρδιά». Σ' αυτό το επίπεδο γίνεται προσευχή ολόκληρου του προσώπου -όχι πια κάτι που σκεφτόμαστε ή λέμε, αλλά κάτι που είμαστε· γιατί η απώτερη πρόθεση της πνευματικής Οδού δεν είναι μόνο ένα πρόσωπο που λέει προσευχές, από καιρό σε καιρό, αλλά ένα πρόσωπο που είναι προσευχή όλο τον καιρό. Η Προσευχή του Ιησού δηλαδή αρχίζει σαν μια σειρά από συγκεκριμένες πράξεις αλλ' ο τελικός της σκοπός είναι να θεμελιώσει σ' αυτόν που προσεύχεται μια κατάσταση προσευχής που είναι αμείωτη, που συνεχίζεται αδιάλειπτα ακόμη κι ανάμεσα σε άλλες δραστηριότητες.

Έτσι η προσευχή του Ιησού αρχίζει σαν προφορική προσευχή, όπως κάθε άλλη. Αλλ' η ρυθμική επανάληψη της ίδιας σύντομης φράσης ικανώνει τον ησυχαστή, χάρη στη μεγάλη απλότητα των λέξεων που χρησιμοποιεί, να προχωρήσει περ' από κάθε γλώσσα και εικόνες στο μυστήριο του Θεού. Μ' αυτό τον τρόπο η Προσευχή του Ιησού εξελίσσεται, με τη βοήθεια του Θεού, σ' αυτό που οι Δυτικοί συγγραφείς καλούν «προσευχή της τρυφερής προσοχής» ή «προσευχή της απλής ματιάς», όπου η ψυχή αναπαύεται μέσα στο Θεό δίχως μια αδιάκοπα εναλλασσόμενη διαδοχή εικόνων, ιδεών και συναισθημάτων. Περ' απ' αυτό υπάρχει ακόμη ένα στάδιο, όπου η προσευχή του ησυχαστή παύει να είναι το αποτέλεσμα των δικών του προσπαθειών και γίνεται -οπωσδήποτε από καιρό σε καιρό- αυτό που οι Ορθόδοξοι συγγραφείς ονομάζουν «αυτενέργεια» και οι Δυτικοί το λένουν «έκχυση». Παύει, μ' άλλα λόγια, να είναι η προσευχή «μου» και γίνεται, σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση, η προσευχή του Χριστού μέσα μου.

Βέβαια δεν πρέπει να φανταστεί κανείς ότι αυτή η μετάβαση από την προφορική προσευχή στην προσευχή της σιωπής ή από την «ενεργητική» στην «αυτενεργό» προσευχή γίνεται γρήγορα κι εύκολα. Ο ανώνυμος συγγραφέας του βιβλίου Ο Δρόμος ενός προσκυνητή δέχτηκε σαν δώρο τη συνεχή «αυτενεργό» προσευχή, μετά από λίγες μόνο βδομάδες εξάσκηση στην Επίκληση του Ονόματος του Ιησού, αλλά η περίπτωση του είναι τελείως εξαιρετική και δεν θάπρεπε καθόλου να θεωρηθεί κανόνας. Αντίθετα, σ' αυτούς που απαγγέλουν την προσευχή του Ιησού δίνονται από καιρό σε καιρό στιγμές «αρπαγής» που έρχονται απρόσμενα σαν ελεύθερο δώρο, όπου τα λόγια της προσευχής υποχωρούν στο βάθος ή εξαφανίζονται τελείως και τ' αντικαθιστά μ' άμεση αίσθηση της παρουσίας και της αγάπης του Θεού. Αλλά, για τη μεγάλη πλειονότητα, αυτή η εμπειρία είναι μόνο μια σύντομη λάμψη και όχι μια συνεχής κατάσταση. Οπωσδήποτε θα ήταν κάθε άλλο παρά σοφό να προσπαθήσουμε να επιφέρουμε με τεχνητά μέσα αυτό που μπορεί να έρθει μόνο σαν καρπός της άμεσης ενέργειας του Θεού. Ο καλύτερος τρόπος, όταν επικαλούμαστε το Άγιο Όνομα,

είναι να συγκεντρώνουμε όλες μας τις προσπάθειες στην απαγγελία των λέξεων· αλλιώς, με τις πρόωρες προσπάθειές μας ν' αποκτήσουμε τη δίχως λόγια προσευχή της καρδιάς, ίσως δούμε να καταλήγουμε στο να μη προσευχόμαστε καθόλου στην πραγματικότητα, αλλά να καθόμαστε απλώς μισοκοιμισμένοι. Ας ακολουθήσουμε τη συμβουλή του αγ. Ιωάννου της Κλίμακος: «Περιορίσε το μυαλό σου στα λόγια της προσευχής». Τα υπόλοιπα θα τα κάνει ο Θεός, αλλά με το δικό του τρόπο και στο δικό του χρόνο.

ΕΝΩΣΗ ΜΕ ΤΟ ΘΕΟ.

Η αποφαιτική μέθοδος, είτε στη θεολογική μας συζήτηση είτε στη ζωή μας της προσευχής, είναι φαινομενικά αρνητική ως προς το χαρακτήρα, αλλά στον τελικό της σκοπό είναι εξαιρετικά θετική. Το παραμέρισμα των σκέψεων και των εικόνων δεν οδηγεί σε κενό αλλά σε μια αφθονία που ξεπερνάει όλα όσα μπορεί να συλλάβει ή να εκφράσει ο ανθρώπινος νους. Ο δρόμος της άρνησης δε μοιάζει τόσο με το ξεφλούδισμα ενός κρεμμυδιού, όσο με το χάραγμα ενός αγάλματος. Όταν ξεφλουδίζουμε ένα κρεμμύδι, βγάζουμε τη μια φλούδα μετά την άλλη, ώσπου τελικά δεν μένει καθόλου κρεμμύδι· τελειώνουμε και δεν έχουμε τίποτα. Ο γλύπτης όμως, όταν πελεκάει ένα κομμάτι μάρμαρο, αφαιρεί για ένα θετικό αποτέλεσμα. Δε λιγοστεύει το κομμάτι κάνοντάς το ένα σωρό τυχαίων κομματιών, αλλά με τη φαινομενικά καταστροφική ενέργεια του σπασίματος της πέτρας σε κομμάτια καταλήγει στο ν' αποκαλύψει ένα λογικό σχήμα.

Έτσι συμβαίνει, σ' ένα επίπεδο ανώτερο, με τη χρήση του αποφαιτισμού που κάνουμε. Αρνούμεθα, για να επιβεβαιώσουμε. Λέμε ότι κάτι δεν υπάρχει για να πούμε ότι κάτι υπάρχει. Ο δρόμος της άρνησης καταλήγει να είναι ο δρόμος της υπερ-κατάφασης. Το παραμέρισμά μας στις λέξεις και τις ιδέες είναι σαν ένα εφαλτήριο, απ' όπου πηδάμε μέσα στο θείο μυστήριο. Η αποφαιτική θεολογία, στην αληθινή και πλήρη έννοιά της, δεν οδηγεί σε μίαν απουσία αλλά σε μια παρουσία· δεν οδηγεί σε αγνωστικισμό αλλά σε μια ένωση αγάπης. Επομένως η αποφαιτική θεολογία είναι κάτι πολύ περισσότερο από μία καθαρά προφορική άσκηση όπου εξισορροπούμε θετικά αξιώματα με αρνήσεις. Σκοπός της είναι να μας φέρει σε μίαν άμεση συνάντηση μ' ένα προσωπικό Θεό, που ξεπερνάει άπειρα ο,τιδήποτε μπορούμε να πούμε γι' αυτόν, είτε αρνητικό είτε θετικό.

Αυτή η ένωση της αγάπης που αποτελεί τον αληθινό σκοπό της αποφαιτικής προσέγγισης είναι μια ένωση με το Θεό ως προς τις ενέργειές του και όχι την ουσία του. Φέρνοντας στο νου ό,τι ειπώθηκε νωρίτερα για την Τριάδα και την Ενσάρκωση, είναι δυνατό να ξεχωρίσουμε τρία διαφορετικά είδη ένωσης:

Πρώτο, υπάρχει ανάμεσα στα τρία πρόσωπα της Τριάδος μια ένωση ως προς την ουσία· Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα είναι «ομοούσιου». Αλλ' ανάμεσα στο Θεό και τους αγίους δεν γίνεται τέτοια ένωση. Αν και «θεοούμενοι» οι αγίοι δεν γίνονται πρόσθετα μέλη της Τριάδος. Ο Θεός παραμένει Θεός κι ο άνθρωπος παραμένει άνθρωπος. Ο άνθρωπος γίνεται Θεός κατά χάρη, αλλ' όχι Θεός ως προς την ουσία. Αυτή η διάκριση μεταξύ Δημιουργού και δημιουργήματος συνεχίζεται ακόμη· γεφυρώνεται με την αμοιβαία αγάπη αλλά δεν εξαφανίζεται. Ο Θεός, όσο κοντά κι αν έρθει στον άνθρωπο, πάντα παραμένει ο «Όλος Ἴτερος». Δεύτερο, υπάρχει ανάμεσα στη θεία και την ανθρώπινη φύση του ενσαρκωθέντος Χριστού μια ένωση ως προς την υπόσταση, μια «υποστατική» ή προσωπική ένωση· η θεότητα και η ανθρώπινη φύση μέσα στο Χριστό είναι τόσο ενωμένες που αποτελούν ή ανήκουν σ' ένα μόνο πρόσωπο. Γι' άλλη μια φορά, η ένωση ανάμεσα στο Θεό και τους αγίους δεν είναι αυτού του είδους. Στη μυστική ένωση ανάμεσα στο Θεό και την ψυχή, υπάρχουν δύο πρόσωπα, όχι ένα (ή για μεγαλύτερη ακρίβεια, τέσσερα πρόσωπα: έν' ανθρώπινο, και τα τρία θεία πρόσωπα της αχώριστης Τριάδος). Είναι μια σχέση «Εγώ-Συ»· το «Συ» πάντα παραμένει «Συ», όσο κοντά κι αν έρθει το «Εγώ». Οι αγίοι βυθίζονται στην άβυσσο της θείας αγάπης αλλά δεν εξαφανίζονται. «Χριστοποίηση» δεν σημαίνει εκμηδένιση. Στον Μέλλοντα αιώνα ο Θεός είναι «τα πάντα εν πάσιν» (Α' Κορ. 15,28)· αλλά «ο Πέτρος είναι ο Πέτρος, ο Παύλος είναι ο Παύλος, ο Φίλιππος είναι ο Φίλιππος. Ο καθένας διατηρεί τη φύση του και την προσωπική του ταυτότητα αλλά όλοι είναι γεμάτοι από το Πνεύμα» (Οι Ομιλίες του Αγ. Μακαρίου).

Αφού λοιπόν η ένωση ανάμεσα στο Θεό και στις ανθρώπινες υπάρξεις, που αυτός έχει

δημιουργήσει, δεν είναι μια ένωση ούτε ως προς την ουσία ούτε ως προς την υπόσταση, μένει το τρίτο, ότι θα πρέπει νάναι μια ένωση ως προς τις ενέργειες. Οι άγιοι δεν γίνονται Θεός κατά την ουσία ούτε ένα πρόσωπο με το Θεό, αλλά συμμετέχουν στις ενέργειες του Θεού, δηλαδή, στη ζωή του, στη δύναμη, στη χάρη, στη δόξα. Οι ενέργειες, όπως έχουμε τονίσει, δεν πρέπει ν' «αντικειμενοποιηθούν» ή να θεωρηθούν σαν μεσάζοντες ανάμεσα στο Θεό και τον άνθρωπο· ένα «πράγμα» ή δώρο που ο Θεός απονέμει στη Δημιουργία του. Οι ενέργειες είναι πραγματικά ο ίδιος ο Θεός -όχι όμως ο Θεός όπως υφίσταται εν εαυτώ, στην εσωτερική του ζωή, αλλά ο Θεός όπως επικοινωνεί με τον εαυτό του με την αγάπη που εξωτερικεύεται. Αυτός που συμμετέχει στις ενέργειες του Θεού συναντά επομένως τον ίδιο το Θεό πρόσωπο με πρόσωπο μεσ' από μίαν άμεση και προσωπική ένωση αγάπης, όσο μπορεί να είναι ικανός γι' αυτό σαν δημιουργημένη ύπαρξη που είναι. Το να λέμε ότι ο άνθρωπος συμμετέχει στις ενέργειες αλλ' όχι στην ουσία του Θεού είναι σαν να λέμε ότι ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό υπάρχει ένωση μα όχι σύγχυση· εννοεί ότι επιβεβαιώνουμε σε σχέση με το Θεό, με τον πιο κυριολεκτικό κι εμφατικό τρόπο, ότι «Η ζωή του είναι δική μου», ενώ ταυτόχρονα αποκηρύσσουμε τον πανθεισμό. Βεβαιώνουμε την εγγύτητα του Θεού και συνάμα διακηρύσσουμε την ετερότητά του.

ΣΚΟΤΑΔΙ ΚΑΙ ΦΩΣ.

Όταν αναφέρονται οι άγιοι σ' αυτή «την ένωση ως προς την ενέργεια» που βρίσκεται πολύ πιο πέρ' απ' όλ' αυτά που κανείς μπορεί να φανταστεί ή να περιγράψει, έχουν χρησιμοποιήσει αναγκαστικά τη γλώσσα του παράδοξου και του συμβολισμού. Γιατί ο ανθρώπινος λόγος είναι προσαρμοσμένος ν' απεικονίζει ό,τι υφίσταται μέσα στο χώρο και το χρόνο: κι ακόμη κι εδώ ποτέ δεν μπορεί να δώσει μια εξαντλητική περιγραφή. Όσο για το άπειρο και το αιώνιο, εδώ ο ανθρώπινος λόγος δεν μπορεί να κάνει τίποτε περισσότερο από την υπόδειξη ή τον υπαινιγμό.

Τα δύο κύρια «σημάδια» ή σύμβολα που μας παρέχουν οι Πατέρες είναι το σκοτάδι και το φως. Όχι βέβαια ότι ο Θεός είναι ή φως ή σκοτάδι -μιλάμε με παραβολές ή αναλογίες. Ανάλογα με την προτίμησή τους στο ένα ή στο άλλο «σημάδι», οι μυστικοί συγγραφείς μπορούν να χαρακτηριστούν είτε «νυχτερινοί» είτε «ηλιακοί». Ο άγ. Κλήμης Αλεξανδρείας (αναφερόμενος στον Εβραίο συγγραφέα Φίλωνα), ο άγ. Γρηγόριος Νύσσης και ο άγ. Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης προτιμούν το «σημάδι» του σκοταδιού· ο Ωριγένης, ο άγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Ευάγριος, Οι Ομιλίες του Αγ. Μακαρίου, ο άγ. Συμεών ο Νέος Θεολόγος και ο Άγ. Γρηγόριος Παλαμάς χρησιμοποιούν κυρίως το «σημείο» του φωτός.

Η γλώσσα «του σκότους», όπως αναφέρεται σχετικά με το Θεό, έχει την προέλευσή της στη βιβλική περιγραφή του Μωσή πάνω στο Όρος Σινά, όπου λέγεται ότι μπήκε στο «γνόφο», όπου ήταν ο Θεός (Εξοδ. 20,21). Είναι σημαντικό ότι σ' αυτό το κομμάτι δεν λέγεται ότι ο Θεός είναι σκοτάδι, αλλ' ότι κατοικεί στο σκοτάδι· το σκοτάδι δεν υποδηλώνει την απουσία ή τη μη πραγματικότητα του Θεού, αλλά την ανικανότητα του ανθρώπινου νου μας να συλλάβει την εσώτερη φύση του Θεού. Το σκοτάδι είναι μέσα μας και όχι μέσα σ' αυτόν.

Η αρχική βάση για την γλώσσα του «φωτός» είναι η φράση του αγ.Ιωάννου «...ο Θεός φως εστι και σκοτία εν αυτώ ουκ έστιν ουδεμία» (Α' Ιω. 1,5). Ο Θεός αποκαλύπτεται ως φως, κυρίως, κατά τη Μεταμόρφωση του Χριστού στο Όρος Θαβώρ, όπου «... έλαμψε το πρόσωπο αυτού ως ο ήλιος, τα δε ιμάτια αυτού εγένετο λευκά ως το φως» (Ματθ. 17,2). Αυτό το θείο φως που είδαν οι τρεις μαθητές πάνω στο βουνό -και που είδαν επίσης πολλοί από τους αγίους την ώρα της προσευχής- δεν είναι τίποτε άλλο από τις άκτιστες ενέργειες του Θεού. Το φως του Θαβώρ, δηλαδή, δεν είναι ούτε φυσικό ούτε κτιστό φως, κι ακόμη ούτ' ένα καθαρά μεταφορικό «φως του νου». Αν και όχι υλικό, είναι οπωσδήποτε μια πραγματικότητα που υφίσταται αντικειμενικά. Όντας θείες, οι άκτιστες ενέργειες ξεπερνούν τις ανθρώπινές μας δυνάμεις περιγραφής· κι έτσι ονομάζοντας αυτές τις ενέργειες «φως» αναπόφευκτα επιστρατεύουμε τη γλώσσα του «σημείου» και του συμβόλου. Όχι ότι οι ενέργειες είναι οι ίδιες απλώς συμβολικές. Υφίστανται πραγματικά αλλά δεν μπορούν να περιγραφούν με λέξεις· όταν αναφερόμαστε σ' αυτές σαν «φως» χρησιμοποιούμε τον λιγότερο παραπλανητικό όρο, αλλά η γλώσσα μας δεν πρέπει να ερμηνεύεται με κυριολεξία.

Αν και μη φυσικό, το θείο φως μπορεί να το δει ένας άνθρωπος με τα φυσικά του μάτια με την προϋπόθεση ότι οι αισθήσεις του έχουν μεταμορφωθεί από τη θεία χάρη. Τα μάτια του δεν βλέπουν το φως με τις φυσικές δυνάμεις της αντίληψης, αλλά με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος που ενεργεί μέσα του.

«Το σώμα θεώνεται ταυτόχρονα με την ψυχή» (Αγ. Μάξιμος ο Ομολογητής). Αυτός που βλέπει το θείο φως διαχέεται ολόκληρος απ' αυτό, έτσι το σώμα του λάμπει με τη δόξα που θεωρεί. Ο ίδιος γίνεται φως. Ο Vladimir Lossky δεν μιλούσε μόνο μεταφορικά όταν έγραφε: «Η φωτιά της χάριτος που έχει ανάψει το Άγιο Πνεύμα στις καρδιές των Χριστιανών, τους κάνει να λάμπουν σαν κεριά μπροστά στον Υιό του Θεού». Οι Ομιλίες του Αγ. Μακαρίου βεβαιώνουν σχετικά μ' αυτή τη μεταμόρφωση του σώματος του ανθρώπου: Όπως ακριβώς το σώμα του Κυρίου δοξάστηκε, όταν ανέβηκε στο Όρος και μεταμορφώθηκε μέσα στη δόξα του Θεού και στο άπειρο φως, έτσι και τα σώματα των αγίων δοξάζονται και λάμπουν σαν αστραπή... «και εγώ την δόξαν ην δέδωκάς μοι δέδωκα αυτοίς» (Ιω.17,22)· όπως πολλές λάμπες ανάβονται από μια φλόγα, έτσι τα σώματα των αγίων, που είναι μέλη του Χριστού, πρέπει να είναι ό,τι είναι ο Χριστός και τίπο' άλλο.... Η ανθρώπινη φύση μας μεταμορφώνεται μέσα στη δύναμη του Θεού και ανάβει σα φλόγα και φως.

Στους βίους των αγίων, και των Δυτικών και των Ανατολικών, υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα τέτοιου σωματικού δοξασμού. Όταν ο Μωυσής κατέβηκε από το σκοτάδι του Σινά, το πρόσωπό του έλαμπε τόσο πολύ, που κανείς δεν μπορούσε να το ατενίσει κι έπρεπε να βάλει ένα κάλυμμα επάνω του όταν μιλούσε με τους άλλους (Εξ. 34, 29-35). Στ' Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου λέγεται πως ένας μαθητής κοίταξε μεσ' από το παράθυρο του κελλιού του Αββά Αρσενίου και είδε το γέροντα «ωσει φλόγα πυρός». Για τον Αββά Παμβώ λέγεται: «Τόσο τον δόξασε ο Θεός, ώστε κανείς δεν μπορούσε να κοιτάξει στο πρόσωπό του από τη δόξα που είχε». Δεκατέσσερις αιώνες αργότερα ο Nicolas Motovilov χρησιμοποιεί αυτά τα λόγια για να περιγράψει μια συνομιλία με τον στάρετς του Αγ. Σεραφείμ του Σαρον: «Φαντάσου μέσα στο κέντρο του ήλιου, στην εκθαμβωτική λαμπρότητα που έχουν οι ακτίνες του το μεσημέρι, το πρόσωπο ενός ανθρώπου να σου μιλάει».

Σε μερικούς συγγραφείς οι ιδέες του φωτός και του σκότους είναι συνδυασμένες. Ο Henry Vaughan μιλάει για ένα «εκθαμβωτικό σκοτάδι» εν Θεώ, ενώ ο άγ. Διονύσιος χρησιμοποιεί χρησιμοποιεί τη φράση «λαμπρότητα του θείου Γνόφου». Αλλού ο άγ. Διονύσιος λέει: «Το Θείο σκότος είναι το απρόσιτο φως όπου λέγεται ότι κατοικεί ο Θεός». Δεν υπάρχει αντίφαση σ' αυτή τη γλώσσα, γιατί για το Θεό: «ότι σκότος ου σκοτισθήσεται από σου, και νυξ ως ημέρα φωτισθήσεται· ως το σκότος αυτής ούτω και το φως αυτής» (Ψαλμ. 139,12). Καθώς το θέτει ο Jacob Boehme, «το σκοτάδι δεν είναι απουσία του φωτός, αλλά ο τρόμος που προέρχεται από το εκτυφλωτικό φως». Αν λέγεται ότι ο Θεός κατοικεί στο σκοτάδι, αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει στο Θεό κάποια έλλειψη ή στέρηση, αλλά ότι είναι ο ίδιος μία πληρότητα δόξας και αγάπης περ' από τη δική μας αντίληψη.

Η προσευχή είναι η δοκιμή για το κάθε τι.
Αν η προσευχή είναι σωστή, το κάθε τι είναι σωστό.
(Επίσκοπος Θεοφάνης ο Έγκλειστος).

«Εγγίσατε τω Θεώ, και εγγιεί υμίν» (Ιακ. 4,8). Εμείς πρέπει ν' αρχίσουμε. Αν κάνουμε ένα βήμα προς τον Κύριο, κάνει δέκα αυτός προς εμάς -αυτός που είδε τον Άσωτο Υιό ενώ ήταν ακόμη σε απόσταση, και ένιωσε συμπάθεια κι έτρεξε και τον αγκάλιασε.
(Tito Colliander).

"Όσο πιο πολύ η ψυχή προχωρεί, τόσο μεγαλύτεροι είναι οι εχθροί που εναντίον τους πρέπει να μάχεται.

Είσαι ευλογημένος, αν η πάλη γίνεται πιο άγρια εναντίον σου την ώρα της προσευχής.
Μη νομίσεις ότι απόκτησες καμιάν αρετή, πριν χύσεις το αίμα σου στην πάλη σου γι' αυτήν. Ως το θάνατο πρέπει να πολεμάς εναντίον της αμαρτίας, αντιστεκόμενος μ' όλη σου τη δύναμη.
Μην επιτρέπεις στα μάτια σου να κοιμηθούν ή στα βλέφαρά σου να κλείσουν ως την ώρα του θανάτου σου, αλλά δούλεψε δίχως σταματημό, ώστε ν' απολαύσεις ζωή δίχως τέλος."

(Ευάγγριος ο Ποντικός).

"Κάποτε ρωτήθηκε ένας μοναχός: Τι κάνετε εκεί στο μοναστήρι; Κι αυτός απάντησε: Πέφτουμε και σηκώνομαστε, πέφτουμε και σηκώνομαστε, πέφτουμε και πάλι σηκώνομαστε."

(Tito Colliander).

"Αν κάποιος δεν δώσει τον εαυτό του ολοκληρωτικά στο Σταυρό, μ' ένα πνεύμα ταπείνωσης και αυταπάρνησης· αν δεν ρίξει τον εαυτό του κάτω να ποδοπατηθεί απ' όλους και να περιφρονηθεί, δεχόμενος την αδικία, την καταφρόνια και την κοροϊδία· αν δεν υποστεί όλ' αυτά τα πράγματα με χαρά για χάρη του Κυρίου, δίχως ν' απαιτεί κανένα είδος ανθρώπινης ανταμοιβής για ό,τιδήποτε -δόξα ή τιμή ή τις ευχαριστήσεις της τροφής, του ποτού, των ρούχων- δεν μπορεί να γίνει ένας αληθινός Χριστιανός."

(Αγ. Μάρκος ο Μοναχός)

"Αν θέλεις να γίνεις νικητής, δοκίμασε τα μαρτύρια του Χριστού στο πρόσωπό σου, ώστε να διαλεχτείς για να γευτείς τη δόξα του. Γιατί, αν υποφέρουμε μαζί του, και θα δοξαστούμε μαζί του. Ο νους δεν μπορεί να δοξαστεί με τον Ιησού, αν το σώμα δεν υποφέρει για τον Ιησού. Ευλογημένος είσαι αν υποφέρεις για χάρη της δικαιοσύνης. Κοίταξε, από χρόνια και γενιές ο δρόμος του Θεού έχει λειανθεί από το Σταυρό και το θάνατο. Ο δρόμος προς το Θεό είναι ένας καθημερινός Σταυρός.

Ο Σταυρός είναι η πύλη των μυστηρίων."

(Αγ. Ισαάκ ο Σύρος)

"Το να γίνεις «απαθής» -με την Πατερική και όχι τη Στωική έννοια του όρου- παίρνει καιρό και θέλει σκληρή δουλειά, με αυστηρή ζωή, νηστεία και αγρυπνία, προσευχή, ιδρώτα αίματος, ταπείνωση, την καταφρόνια του κόσμου, σταύρωση, τα καρφιά, τη λόγχη στην πλευρά, το ξύδι και τη χολή, εγκατάλειψη απ' τον καθένα, προσβολές από τρελλούς αδελφούς συσταυρωμένους, βλαστήμιες απ' τους περαστικούς· και μετά -ανάσταση εν Κυρίω, την αθάνατη αγιότητα του Πάσχα."

(π. Θεόκλητος Διονυσιάτης)

"Να προσεύχεσαι απλά. Μην περιμένεις να βρεις μες στην καρδιά σου κανένα αξιόλογο δώρο της προσευχής. Να θεωρείς τον εαυτό σου ανάξιο γι' αυτό. Τότε θα βρεις γαλήνη. Χρησιμοποίησε την άδεια, παγωμένη ξηρασία της προσευχής σου σαν τροφή για την ταπείνωσή σου. Να επαναλαμβάνεις συνεχώς: Δεν είμαι άξιος, Κύριε, δεν είμαι άξιος! Αλλά να το λες ήρεμα, δίχως ταραχή. Αυτή η ταπεινή προσευχή θα γίνει δεκτή απ' το Θεό.

Όταν εξασκείσαι στην Προσευχή του Ιησού, να θυμάσαι ότι το πιο σημαντικό απ' όλα είναι η ταπείνωση· έπειτα η ικανότητα -όχι μόνον η απόφαση- να διατηρείς πάντα ένα οξύ αίσθημα ευθύνης απέναντι στο Θεό, απέναντι στον πνευματικό οδηγό, στους ανθρώπους, ακόμη και στα πράγματα. Να θυμάσαι, επίσης, ότι ο Ισαάκ ο Σύρος μας προειδοποιεί πως η οργή του Θεού επισκέπτεται όλους όσους αρνούνται τον πικρό σταυρό της αγωνίας, το σταυρό του πραγματικού πόνου, και που, πασχίζοντας με οράματα και ιδιαίτερα χαρίσματα στην προσευχή, πεισματικά γυρεύουν να οικειοποιηθούν τη δόξα του Σταυρού. Επίσης, λέει, «η χάρη του Θεού έρχεται μόνη της, ξαφνικά, δίχως εμείς να τη δούμε να πλησιάζει. Έρχεται όταν ο τόπος είναι καθαρός». Γι' αυτό προσεκτικά, μ' επιμέλεια, συνεχώς να καθαρίζεις τον τόπο· σάρωσέ τον με το σάρωθρο της ταπείνωσης."

(Στάρετς Μακάριος του Ορτινο)

"Όταν έχουμε φράξει όλα τ' ανοίγματα με την ενθύμηση του Θεού, ο νους μας ζητάει απαιτητικά κάποιο έργο που θα ικανοποιήσει την ανάγκη του για δραστηριότητα. Για την τέλεια εκπλήρωση του σκοπού του, δεν θάπρεπε να του δώσουμε τίποτε άλλο παρά την προσευχή «Κύριε Ιησού».

Άφησε το νου συνέχεια να συγκεντρώνεται σ' αυτές τις λέξεις μέσα στο εσωτερικό του άδουτο με τέτοια ένταση, ώστε να μη στρέφεται σε διανοητικές εικόνες. Όπως μια μητέρα διδάσκει στο μικρό της το όνομα «πατέρας» και βάζει το παιδί να επαναλαμβάνει τη λέξη μαζί της πάλι και πάλι, μέχρις ότου το καταφέρει να χρησιμοποιεί αυτό το όνομα περισσότερο από κάθε άλλη παιδική κραυγή, έτσι ώστε ακόμη κι όταν είναι κοιμισμένο να φωνάζει

δυνατά τον πατέρα του, έτσι πρέπει η ψυχή να μάθει να επαναλαμβάνει και να κραυγάζει: «Κύριε Ιησού!»"

(Άγ. Διάδοχος Φωτικής)

"Η Προσευχή του Ιησού βοηθάει στο να υψωθεί ολόκληρη η ζωή, το σώμα και η ψυχή σ' ένα επίπεδο όπου οι αισθήσεις και η φαντασία δεν αναζητούν πια εξωτερική αλλαγή ή ερεθισμό· όπου όλα υπόκεινται στον ένα σκοπό: του να συγκεντρωθεί όλη η προσοχή του σώματος και της ψυχής πάνω στο Θεό, υπό την έννοια ότι ο κόσμος αναζητείται και γνωρίζεται μέσα στην ομορφιά του Θεού και όχι ο Θεός μέσα στην ομορφιά του κόσμου."

(μοναχή Μαρία της Normandy)

"Τι σημαίνει τώρα το ότι ο Μωυσής μπαίνοντας στο σκοτάδι, είδε έτσι το Θεό μέσα σ' αυτό; Το κείμενο της Γραφής μας διδάσκει εδώ ότι, όπως ο νους προοδεύει και με μια μεγαλύτερη και τελειότερη προσοχή κατορθώνει να κατανοήσει τι είναι η γνώση της πραγματικότητας, όσο περισσότερο πλησιάζει στη θεωρία τόσο βλέπει ότι η θεία φύση δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο στοχασμού. Γιατί, αφήνοντας πίσω κάθε εξωτερική εμφάνιση, όχι μόνον εκείνα που μπορούν να συλλάβουν οι αισθήσεις, αλλά κι εκείνα που η λογική νομίζει ότι βλέπει, προχωρεί συνεχώς προς αυτό που βρίσκεται πιο μέσα, ωστόσο με τη δράση της διανοίας εισχωρεί μέσα σ' αυτό που δεν μπορεί να θεαθεί ή να κατανοηθεί· και εκεί βλέπει το Θεό. Η αληθινή γνώση και το αληθινό όραμα αυτού που ψάχνουμε συνίστανται ακριβώς σ' αυτό -στη μη όραση· γιατί αυτό που ψάχνουμε υπερβαίνει όλη τη γνώση, και παντού είναι αποκομμένο από μας με το σκοτάδι της ακαταληψίας. "

(Άγ. Γρηγόριος Νύσσης)

"Στη μυστική θεωρία ένας άνθρωπος δεν βλέπει ούτε με το νου ούτε με το σώμα, αλλά με το Πνεύμα· και με πλήρη βεβαιότητα ξέρει ότι κοιτάζει υπερφυσικά ένα φως που ξεπερνάει όλα τ' άλλα φώτα. Αλλά δεν ξέρει με ποιο όργανο βλέπει αυτό το φως, ούτε μπορεί ν' αναλύσει τη φύση του οργάνου· γιατί οι δρόμοι του Πνεύματος μέσω του οποίου βλέπει, είναι ανεξιχνίαστοι. Και αυτό είναι που ο Απ. Παύλος βεβαίωσε, όταν άκουσε πράγματα που δεν είναι θεμιτό για τον άνθρωπο να εκφράσει και είδε πράγματα που κανείς δεν μπορεί να δει: «...είτε εν σώματι είτε χωρίς του σώματος ουκ οίδα» (Β' Κορ. 12,3) -δηλαδή, δεν ήξερε αν ήταν ο νους του ή το σώμα του που τα είδαν. Γιατί δεν διέκρινε αυτά τα πράγματα με την αίσθηση, κι όμως το όραμά του ήταν τόσο καθαρό όσο εκείνο με το οποίο βλέπουμε τ' αντικείμενα της αισθητής όρασης, και ακόμη πιο καθαρό. Είδε τον εαυτό του να μεταφέρεται μέσα στη μυστηριώδη γλυκύτητα του οράματός του· δεν μεταφέρθηκε μόνο έξω από κάθε αντικείμενο και σκέψη αλλ' ακόμη έξω κι απ' τον εαυτό του. Αυτή η ευτυχισμένη και χαρούμενη εμπειρία που κατέκλυσε τον Παύλο και έκανε το νου του να περάσει περ' απ' όλα τα πράγματα σε έκσταση, που τον έκανε να στραφεί ολοκληρωτικά στον εαυτό του, αυτή η εμπειρία πήρε τη μορφή φωτός -φωτός αποκαλυπτικού, αλλά τέτοιου που δεν του αποκάλυψε τ' αντικείμενα της αισθητής όρασης. Ήταν ένα φως δίχως σύνορα ή περιορισμό κάτω ή πάνω ή στα πλάγια· δεν είδε κανένα όριο στο φως που του παρουσιάστηκε κι έλαμψε γύρω του, αλλά ήταν σαν ένας ήλιος άπειρα λαμπρότερος και μεγαλύτερος από το σύμπαν· και στη μέση σ' αυτό το φως στεκόταν ο ίδιος, έχοντας γίνει όλος μάτια. Τέτοιο, λίγο-πολύ, ήταν το όραμά του."

(Άγ. Γρηγόριος Παλαμάς)

"Όταν η ψυχή κρίνεται άξια ν' απολαύσει την κοινωνία με το Πνεύμα του φωτός του Θεού, και όταν ο Θεός λάμπει πάνω της με την ομορφιά της άφατης δόξας του, ετοιμάζοντάς την για θρόνο και κατοικία δική του, γίνεται όλη φως, όλη πρόσωπο, όλη μάτια· και δεν υπάρχει μέρος σ' αυτή που να μην είναι γεμάτο από τα πνευματικά μάτια του φωτός. Δεν υπάρχει μέρος σ' αυτή που νάναυ στο σκοτάδι, αλλά έχει γίνει ολότελα και σε κάθε μεριά φως και πνεύμα."

(Ομιλίες του Αγ. Μακαρίου)

Γράφει: Κάλλιστος Γουέαρ, Επίσκοπος Διοκλείας

